

2019 • 1

LXXII. évfolyam • január

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente (vezető szerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redactia Művelő
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

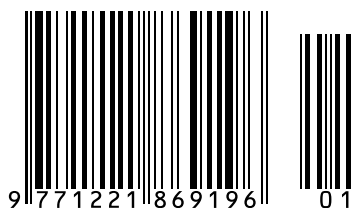
Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

9 771221 869196 0 1

Tartalom

Dáné Tibor Kálmán: Művelődés – újratöltve 3

közösség

Csirák Csaba: A lélek ereje. 4

enciklopédia

Egyed Ákos: „Lészen ágyú!” Gábor Áron fogadalmának története. 8

emlék-lapok

Péter István: Száz év – amit vitt és amit hozott. Emlékezések
az első világháború körüli időszak történéseire. 14

színpad

K. Kovács István: Rosszcsont Zénó vándorútra ment. 21

könyvesház

Killyéni András: A kolozsvári vívósport 200 éve margójára 23

vadrózsák

Suba László: A falusi gyermekek hagyományos gyermekjátékai mai szemmel 25

tudomány

Nagy Béla: Rövid betekintés a kaktuszok világába 27

Lapszámunk szerzői:

Csirák Csaba – helytörténész, művelődésszervező, Szatmárnémeti
Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Killyéni András – sporttörténész, Kolozsvár
K. Kovács István – bábszínész, dramaturg, Kolozsvár
Nagy Béla – mérnök, Kolozsvár
Péter István – református lelkész, teológiai tanár, Kolozsvár
Suba László – szobrászművész, Torda

A címlapon Ács Zsolt fényképe.

A hátsó borítón az 1954-es budapesti főiskolás világbajnokság törversenyének dobogó-
sai. Balról: Szócs Bertalan (Magyarország), Gyuricza József (Magyarország), Uray Zoltán
(Románia).

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Művelődés – újratöltve

Jubileumi esztendő tudhat maga mögött a Művelődés. Az elmúlt év júliusában töltötte a 70. születésnapját a folyóirat. Emberi mértékkel mérve nem kevés idő. S ha arra gondolunk, hogy az 1989 karácsonyán kirobbant sajátos demokrácia hány romániai magyar sajtótermék agóniájának a kezdetét, aztán később a teljes kimúlását is jelentette, akkor elégedettek lehetünk, hogy lám-lám, folyóiratunknak sikerült átvészelnie a társadalmi „jobbira fordulás” nem könnyű időszakát. Viszont kellett akkor ehhez lelkes, elkötelezett lapszerkesztők és nem utolsósorban szerzők, akik fantáziát láttak az újrakezdésben. No meg a közművelődés iránt érdeklődő, vagy azt éppen művelő olvasók népes tábora. Később pedig annak köszönhető a folyóirat a folytonosságát, hogy 2009-től a Kolozs Megyei Tanács szárnyai alá vette a kiadványt. Azóta zökkenőmentes a Művelődés anyagi háttere, havonkénti megjelenése. Az utóbbi időben pedig egy sajátos réteg-lappá vált a Művelődés, amennyiben igyekeztünk úgy szerkeszteni a kiadványt, hogy egyrészt az általános kultúra iránt érdeklődők találjanak benne érdekes, olvasmányos és hiteles témákat, természetesen hiteles szerzők által feldolgozva, másrészt, főleg a vidéken élő művelődésszervezők, ismerjenek meg minél több, jó gyakorlatot bemutató írást a kultúra közösségteremtő erejéről.

Az elmúlt évben tehát ünnepeltünk, de azt sajátos módon tettük. Például minden lapszámunkban az esztendő folyamán megjelentettünk egy-egy tanulmányt, illetve más írást a Művelődés 1989 előtti kiadványaiból, jelezve, hogy a diktatúra Prokrasztész ágyába szorítva is, de jelentek meg magas kulturális értékeket képviselő írások. Lapunk alcíme: Közművelődési havilap. Ezért a Művelődés 70 című, tavaly megjelent mellékletünkben körbejártuk a „közművelődés” ugyancsak ellentmondásos fogalomkörét. Vagyis a magyar kulturális életünkben már másfél évszázada kigyöngyözött kifejezésünk mit jelentett, milyen tartalmi töltete volt a diktatúra éveiben, s ezt hogyan tükrözte akkor a kiadvány. No meg hogyan jelentkezett a lapban a '89-es fordulat után a „közművelődés”, és hogy látják ma azok az értelmiségiek, akik gyakran kapcsolódnak be a különböző kulturális tevékenységekbe, főleg mint előadók. Ugyancsak elindítottuk a tavalyi esztendőben a folyóirat minél részletes repertóriumának, címjegyzékének, az összeállítását, az első húsz év már el is készült, valamint néhány évfolyamtöredékek is. Kellems meglepetés volt a szerkesztőség számára, hogy az Iskola Alapítvány tavaly az 1000 év Erdélyben, 100 év Romániában elnevezésű kulturális programsorozat keretében digitalizálta a folyóirat 70 évének kiadványait.

Az európai kultúrkörben minden január egyfajta szimbolikus „újrakezdés”. A folyóirat-szerkesztés pedig különösen az, hisz a mi esetünkben minden hónapban újra kell szülessen a Művelődés, s számunkra nagy elégtétel, ha azt vesszük észre, hogy valamelyik lapszámunk egy fokkal jobb lett, mint az előző havi. Azzal is tisztában vagyunk, hogy a jövő a digitális médiumoké, bár a folyóiratunk olvasóközönsége főleg a konvencionális sajtótermékek hívei. Ennek ellenére igyekeztünk fejleszteni, bővíteni lapunk www.muvelodes.net honlapját, hogy aki rákattint, az egyes lapszámoknál bővebb kulturális információkra leljen. Az idei esztendőben szándékunkban áll a honlapunkra feltölteni a már eddig elkészült repertóriumanyagot, valamint elérhetővé tenni a Művelődés digitalizált állományát. Tesszük ezt éppen azért, mert a jövőbe tekintünk. Hisz az elmúlt 70 év erdélyi művelődéstörténetéről a folyóirat dokumentum értékkel bír (és reméljük, hogy még hosszú ideig bírni is fog), s azok, akik a jövőben a hazai kultúrtörténetünket akarják kutatni, értékes információkat találhatnak a Művelődés évfolyamaiban.

Szóval január van, s mi bizakodva, számtalan elképzeléssel feltöltődve, vadásznyelven szólva: újratöltve vágunk bele az esztendőbe, az immár hagyományos év eleji szerkesztőségi jókívánságunkkal: jó egészséget és Művelődéssel eltöltött újesztendőt kívánunk minden kedves olvasónknak és munkatársunknak.

Csirák Csaba

A lélek ereje

... királyunk is volt, aki csillagtalán égbolt alatt élte le életét, ő volt Vak Béla, akinek a szeme, a neje, Ilona királyné volt. Együtt építették az országot.

Krüzselyi Erzsébet költőné szobra Szatmárhegyen (forrás: a Szatmári Friss Újság honlapja)

A VI. Krüzselyi Erzsébet szavalóverseny kapcsán a „fogyatékos” szó gyógypedagógiai fogalom, jelentéstartalmát az ember testi, idegrendszeri, lelki, cselekvésszerű vagy szociális tulajdonságai területén lehet meghatározni.

Két emberi világ létezik, mondják az orvosok: egészségesek és betegek. Ha a test, a lélek, az idegrendszer hibátlanul működik, egészségesek vagyunk. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ilyen állapot alig van, és ha van, csak időlegesen. Nem számít egészséges állapotnak az, amikor nem működik a látásunk, a hallásunk, az ízelelésünk, a tapintásunk, nem érezzük az illatokat, amikor zavart a mozgásunk, az orvosi megállapítás szerint ilyenkor betegségről vagy fogyatékosról beszélünk. A fogyatékos veszélye mindig és mindenki fenn áll. Rosszul forr össze egy csonttörés, és sánta leszek, megsérül valamelyik érzékszervem és fogyatékosá válhatok. A fogyatékoság veleszületett is lehet.

Mint ahogy az ún. egészségesek között, úgy a fogyatékosok között is kevés a különleges képességű, különleges tehetségű ember. Mégis akadnak a fogyatékosok között is nagy személyiségek. Nézzünk néhány példát. Bottyán János, azaz Vak Bottyán, a legendás kuruc hadvezér csatában elvesztette egyik szemét. Nem vonult nyugdíjba, ott folytatta, ahol abbahagyta. De nem csak hadvezérünk, királyunk is volt, aki csillagtalán égbolt alatt élte le életét, ő volt Vak Béla, akinek a szeme, a neje, Ilona királyné volt. Együtt építették az országot.

A zene világában jól ismert Érdi Tamás zongoraművész. Vakon találja meg a megfelelő billentyűt, és vakon járja a világ hangversenytermeit, akárcsak Andrea Bocelli olasz tenorista, aki tizenkét éves korától vakon él. Beethoven süketen muzsikált. Gróf Zichy Géza író, drámaíró, színműíró, zeneszerző, zongoraművész tizennégy esztendő korában elvesztette jobb karját. Hatalmas lelki akarással Európa-szerre elismert zongoravirtuóz lett a félkezü művész, aki Liszt partnere volt több

hangversenyén. Paul Wittgenstein is elvesztette jobb kezét a világháborúban. Ez azonban nem jelentette az osztrák pianista pályafutásának végét. Maurice Ravel *Balkezes zongoraversenyt* írt számára, amivel bejárta a világ hangversenytermeit. Ezekkel a példákkal bizonyosodnak, hogy a lélek képes győzni a test fölött. Jézus tárgyszerűbben fogalmazta meg: „a te hited meggyógyított téged!”

A képzőművészetből is vehetünk néhány példát. Vincent van Gogh festőművész látási zavarral küszködött, amihez idegrendszeri betegség is társult. Pablo Picasso gyermekkori agykárosodás miatt csökkent memóriaképességgel élte le életét. Toulouse-Lautrec torz külsejétől borzongott környezete, amit viszont ő alkohollal locsolva tudott elviselni.

Az irodalom is szolgál példákkal. John Milton (1608–1674) angol költő 1651-ben megvakult, több mint két évtizedet élt teljes sötétségben. Galilei szerencsésebb volt, csupán hat évvel halála előtt veszítette el látását. Molnár Gábor vadász is megvakult, mégis több mint két tucat könyvet írt. Böszörményi Gyula (Miskolc, 1964) mozgássérülten lett ismert író. Helen Keller vak és siket író a világirodalom megbecsült alkotója.

És a mi Kölcsey Ferencünk! A *Himnusz*t nem egy fél szemére vak ember, nem egy fogyatékos írta, hanem Kölcsey Ferenc, a költő. Fényi István költői megfogalmazásában, egycsillagos égbolton költőnk szavaival mondjuk ma is imánkat: „Isten, áldd meg a magyart”.

Ezeknek a művészeknek a nevét nem azért ismerjük, mert fogyatékosok, nem a fogyatékoságuk által, hanem az alkotásaik által maradtak meg a köz tudatban. Ha a fogyatékoságuk lenne az erényük, régen elfelejtette volna őket a világ. De nem. A mű, amit alkottak, feledhetetlenné, mellőzhetetlenné tette őket. Már senkit sem érdekel, hogy Beethoven süket volt, és süketen írta örökéletű miséit, szimfóniáit, versenyműveit. Már nem a süketiségéről beszélünk, hanem arról, hogy süketen írt *Ünnepi miséje* (*Missa solemnis*)

Kovács József lelkipásztor, a seregszemle főszervezője, és Higyed István mikolai lelkipásztor

a zeneirodalom legnagyobb alkotásainak számát gyarapítja.

Krüzseli Erzsébet fogyatékosága révén ugyancsak a fentiekhez sorolható. Az ő megítélések is a versei, a meséi kell elsődleges szempontként szolgálnak. A nehéz földi életutat megjárt költő, hátrányt szenvedett ember már nem él, nem kell őt vigasztalni, a sajnálat pedig méltatlan egy költőhöz. Művét nem vizsgálhatjuk fogyatékoságainak tükrében. Tudjuk, hogy témavilága zárt, szűk körű. Verseinek jelentős része megszentelt bibliai esemény, hitbéli vallomások, de kereste a kedvet „a fában, vizekben, égi szelekben”, mondaná Fényi István költőnk. Ennek az ismeretében is állítható, hogy versei ma is időszűrűek, mert mára az ember kapcsolata Istennel, az ember kapcsolata az emberrel, az ember kapcsolata önmagával, az ember kapcsolata a világgal válságosan megromlott. Mára „a jókedv és a bőség sátrani bőrbé bújít”, magyarázzuk Fényi Istvánnal. Kell a vers, a gyógyító, kell a művészet, a lélek tisztítója, mely reményeink szerint segíthet lelki és erkölcsi betegségeinkben, hogy helyre álljanak ezek a kapcsolatok.

Krüzseli Erzsébetről, mint kivételes személyiségről beszélve, feltevédik a kérdés, hogy a siketség és a fokozatosan elhatalmasodó megvakulás által a világtól elszigetelt művész honnan vette azt a többletállapotot, amiből művészi írások születtek? A megrokant test egyedül nem lehet forrása, illetve eszköze önmaga felülmúlásának! Itt jutunk vissza a teremtésnek ahhoz a pillanatához, amikor „lelket lehelt bele”¹. Ezzel a lélekkel lett több az ember

a többi teremtménynél. A lélek hozta meg Krüzseliének is azt a többletállapotot, azt a szellemi energiát, ami a művek megszületéséhez nélkülözhetetlen. Erről maga a költő vall: „*Lélekszemem írísze fényes, / Testi szemem bár ködbe jár; / Lélekfülem szét száz zenét les, / Testi fülem bár csendbe zár*”. Nem sajnálatról, nem önsajnálatról van szó, hanem a lélek teremtő erejéről, az anyaggal szembeni felsőbbrendűségéről.

Erről ír Berde Mária², amikor azt mondja: a „lélekszemmel és lélekfüllel felfogott, leszűrt, kivetített versművészet (...)” a Krüzseli Erzsébeté. Reményik Sándor sem a fogyatékos állapotra teszi a hangsúlyt, amikor azt írja: „Nem

elveszett, de megdicsőült élet az, amely szenvedve kiárad s mások vigasztalásává lesz.”³ Így válik versei által közszolgáltatá a lélek munkája.

Krüzseli Erzsébetnek ezt a mai napig élő szolgálatát kell folyton a 21. században önmagát Istenként ünneplő ember elé példaként emelnünk. Lélektisztító verseivel javulhat Istennel való kapcsolatunk, javulhat embertársainkkal való kapcsolatunk, javulhat a teremtéssel való kapcsolatunk.

És itt jönnek a meglepő kérdések: ki is fogyatékos? Akinek lélekszeme fényes, vagy akinek ködbe jár? Akinek lélekfüle csendbe zárt, vagy akinek lélekfüle száz zenét les?

A művészi alkotásokban önmagunkat keressük, vagy önmarcangoló kérdéseinkre keresünk választ, és ez nagyon helyes, mert általuk is így ismerhetünk magunkra, és csak így indulhat meg bennünk a jobbá és jobbá válás szándéka. A világ zűrzavaros zajában hallgassunk lélekfüllel befelé, mit hallunk meg magunkról? Lélekszemmel nézzünk magunkba, mint Krüzseli, hogy jobban lássuk magunkat. Vajon az olyan ember, akinek nincs lelki látása, akinek nincs lelki hallása, de szeme-füle hibátlan, nem fogyatékos?

Ezért óvatosan nézzünk a lelki tükörbe, nehogy megrémüljünk

A közönség élvezi az előadást

Kovács József tiszteletes úr és csapata

önmagunktól! És itt jönnek a meglepő kérdések: ki is fogyatékos? Akinek lélekszeme fényes, vagy akinek ködben jár? Akinek lélekfüle csendbe zárt, vagy akinek lélekfüle száz zenét les? A bibliai Bartimeusnak, a vak koldusnak, melyik látását adta meg Jézus, a testit, a lelkit, vagy mindkettőt? Mint ahogy a Szatmárhegyen 2018. november 17-én megtartott VI. Krüzselyi Erzsébet szavalóversenynek is az lehetett az egyik tétje, vajon közülünk hány szavalónak, hány hallgatónak teszik látóvá lélekszemeit, teszik hallóvá lélekfüleit Krüzselyi Erzsébet versei számára a szavalók? Valójában csak ennyi volt a tét? Erre a kérdésre kapunk választ két lelkészről is.

Kovács József lelképásztor a találkozót bevezetőjében elmondta, hogy tulajdonképpen református gyülekezetek közötti szavalóversenyről van szó, amelyen nemcsak Szatmár megyéből, hanem Máramarosból érkezett szavalók is részt vesznek. Nem a versenyen van a hangsúly, nem a vetélkedés szellemének erősítése a cél, nem versenyistálló ez a hely, hangsúlyozta a rendezvény főszervezője, minden bizonnyal utalva Bartók Béla jól ismert kifakadására: a verseny nem művészeknek, hanem lovaknak való.

Megkapó Nagy Erika lelkész gondolata, aki a rendezvény előremutató jellegét abban látja, hogy sérült, hátrányos helyzetű gyermekek számára is nyitott. Igaz, hogy zsűri előtt szavaltak a három korosztályba sorolt gyermekek, az is igaz, hogy a legjobb teljesítményeket a többiek ösztönzése céljából jobban díjazták – mégis minden gyermek jutalommal térhetett haza: a fellépés, a szereplés jutalmával és tárgyi jutalmakkal,

könyvekkel. A fölkészülés, az együttlét, az új barátságok, az együtt izgulás, ami minden fellépés kísérője, a közös étkezés és nem utolsósorban Higyed István mikolai tiszteletes úr biztató, bátorító istentiszteleti üzenete, mind-mind szép emberi és szellemi mozzanatsora volt a rendezvénynek.

... maguk választhatták ki azt a verset, amit a legjobban szeretnek, amelyet legszívesebben elmondának, amivel mondani, üzeni akarnak valamit.

És akkor nem beszéltünk a Krüzselyi versekről, azokról a versekről, amelyek összetereleői voltak tizenhat gyülekezetből érkezett negyvenkét szavalónak. A Szatmárhegyi Református Egyházközség gyülekezeti termének ajtaját nyitva kellett hagyni, hogy minden érdeklődő hozzájusson a szép szóhoz. A november közepi napsütés is erősen kíváncsi volta rendezvényre, átvilágította a termet.

A három korosztály külön-külön kapott egy-egy kötelező verset. Az I-IV. osztályosok *Az erdő lelke*, az V-VIII. osztályosok az *Áldott virág*, a középiskolások pedig a *Krisztus útja* címűt. Érdekes, hogy az utóbbiak számára jelentett nehezen megoldható feladatot a versmondás felépítése. Nem tudtak mit kezdeni a versszakokat záró utolsó mondattal:

„S a hegytető oly messze-messze még!” Az első két korcsoportból több versmondónak sikerült tisztázni, milyen üzenetet akar kihozni a versből. A kicsiknél Medgyesi Henrietta és Krupa Fruzsina kötelező versmondása hagyott nyomot a hallgatóságban, az V-VIII. osztályosoknál pedig Mali Ágota, Erdei Karolina, Lugosi Odett, Magyar Panka, Ungvári Ábel.

A verseny második fordulójában abban az örömteli helyzetben voltak a szavalók, hogy maguk választhatták ki azt a verset, amit a legjobban szeretnek, amelyet legszívesebben elmondának, amivel mondani, üzeni akarnak valamit. Mindhárom korosztály esetében feltűnt, hogy a többség nem választotta, hanem kapta (valószínű a felkészítőjétől) a „választott” verset. Tehát a választás szabadságáról szó sem lehetett. Pedig itt sok minden eldől. Eldől, hogy a gyermek olvas-e verseket, eldől, hogyan alakul az ízlése, eldől, hogy mer-e önálló lenni. A hivatásos művész kezébe bármilyen szöveget nyomhatnak, szakmai felkészültsége okán megtalálja a jó előadáshoz szükséges megoldásokat. A műkedvelőknek azonban szegényebb az eszköztáruk. Ezért náluk különösen fontos a felkészítő, a külső szem, a külső fül szerepe.

Térjünk vissza egy gondolatnyira a szabad versválasztáshoz. A felkészítők nem egyszer esnek a rossz versválasztás hibájába, ugyanis olyan verset adnak a gyermeknek, amelyik számukra, felnőttek számára jó, érdekes. Ez nem a gyermek felkészítése a szavalóversenyre, hanem idomítás, valójában fölösleges időtöltés a tanítvány és a felkészítő részéről. Még nagyobb baj, ha kulcsot sem adnak a szavalónak, és szegény egyedül marad, elmondja a verset, de nem érti, és nem tudja, mit is mond. Nem beszélve arról, hogy egy életre megutáltathatja tanítványával a verset. Szerencsére nem általánosan, de valóban jelen volt ez a jelenség Szatmárhegyen is. Üdítő ellenpélda Krupa Fruzsina, Medgyesi Henrietta, Medgyesi Hanna, Mali Ágota esete, akiknek a szájából hitelesen hangzott a *Tánciskolában*, *Az új baba*, a *Veronika kendője* című versek, még akkor is, ha esetleg nem maguk választották.

Boér Ferenc, minden idők legjobb szatmári szavalóművésze vallja, hogy a versmondástól nem idegen a pátosz. Valóban vannak versek, amelyeket némi ünnepélyességgel fölemelve sikerül megmutatni a hallgatónak. Ezen a sikamlós úton járt, de nem esett el Ungvári Ábel, amikor a *Krisztus a fák alatt* című verset szavalta. Ezt a verset

Közös fényképen a versmondók, a szervezők és a zsűri (Szabó Kinga Mária felvételei)

többen is mondták, de nem tudták megoldani, csak Ábel előadása vezetett célba. Azt nem állítjuk, hogy a pátoszos hangvétele miatt, azt viszont igen, hogy az ő előadásában követhető a vers, amiből kidomborodott a mondanivaló is. Tanulság: a versmondás sokkal összetettebb, bonyolultabb annál, hogy előítélettel, divatos szabályokkal közeledjünk hozzá.

... szellemi előrelépésről csak akkor beszélhetünk, ha biztosított a szabad versválasztás.

Voltak szavalók, akik felfedezték és érzékeltetni is tudták a Berde Mária által a Pásztortűzben említett Krüzselyi-versek zeneiségét. Igen, a versmondó sokrétű feladatai között kiemelt helyet foglal el a vers zenéjének felcsendítése. A vers dallama, a vers ritmusa vélhetően olyan esetben csendülhet fel, ha már birtokában vagyunk a magyar beszéd alapkövetelményeinek. Persze nem baj, ha versstiliztikai kérdésekkel is tisztában vagyunk.

Az előadóművészetben kulcskérdés a szép magyar beszéd. Ennek a „kulcskérdésnek” a megoldásában van fontos és elkerülhetetlen szerepe a felkészítőnek. Ki beszéljen hibátlanul és szépen magyarul, ha mi magyarok sem? Senki sem védi meg beszédünket a felületességtől, a tisztátalanságtól, a jellegzetes magyar hangsúlyozás (az első szótagra esik a hangsúly) ellen vétőktől, a hosszú magánhangzók és kettős mássalhangzók kicsen-dítését elsilányítóktól, ha mi nem. Itt nem tehetségről, nem képességről beszélünk, hanem munkáról. Türelmes, aprólékos munkával, példásan szép magyar beszéddel felébredhetjük gyermekeinkben az igényt, a vágyat a szép magyar beszédre. Akit egyszer megfogott beszédünk gyönyörű dallama, ritmusa, az nem fogja alább adni felnőtt korában sem. Hagyományozzuk gyermekeinkre a szép, tiszta magyar beszédet, ez a legnagyobb örökség, amit adni-kapni lehet.

Túlterheltek az iskolások, túl sok a szavalóverseny, hangoztatják sokan. Lehet, hogy számszerűségében sok szavalóversenyt szerveznek helyi és országos viszonylatban is, ami panaszra okot

nem adhat. Mindegyik szavalóverseny lehetőség a versmondók és a hallgatóság számára a szellemi előrelépés útján. Az bizonyos, hogy szellemi előrelépésről csak akkor beszélhetünk, ha a versenyek sajátos szellemi megmozdulást hoznak, ha biztosított a szabad versválasztás, ha a felkészítő az egyéniség jegyeinek minél teljesebb megmutatására sarkallja a versmondót. Az ilyen felkészülés, az ilyen felkészítés fényesen bizonyítja, hogy Krüzselyi Erzsébet költészete ma is igaz és időszerű – erről fennebb már beszéltünk. Egy jellegzetes hang sokszavú irodalmunkban, aminek teret kínál a Szatmárhegyen a költőnőről elnevezett se-regszemle.

Jegyzetek

- 1 „Akkor megalkotta az Örökkévaló Isten az embert a föld porából és lehelt az orrába éltető lelket, és az ember lett élőlényé.” (Mózes 1–2, *Teremtés*)
- 2 Berde Mária: *Csendes ünnep, Pásztortűz* irodalmi folyóirat, 1939.
- 3 Reményik Sándor: *Előszó a hangtalan lírán* című kötethez, *Pásztortűz*, 1924, 118. oldal

„Lészen ágyú!”

Gábor Áron fogadalmának története¹

Gábor Áron fogadalmát szinte megszámlálhatatlanul sokan idézték, de tudomásom szerint még senki sem elemezte a fogadalom megszületésének történetét.

Gábor Áron fogadalmát szinte megszámlálhatatlanul sokan idézték, de tudomásom szerint még senki sem elemezte a fogadalom megszületésének történetét. Ezért választottam ezt dolgozatom címéül.

Tudjuk, hogy fogadalmat – illetve, ahogy régen nevezték, fogadást – sokszor tesznek az emberek, amelyet vagy betartanak, vagy elfelednek, megszegnek. A Gábor Ároné nem tartozik az utóbbiak közé, ő hűségesen kitartott fogadalma mellett. Elhangzására kivételes forradalmi helyzetben került sor, és történelmi jelentőségű eredményhez vezetett. Véleményem szerint ezért kell szélesebb összefüggésekben értelmeznünk; látnunk kell előzményeit és következményeit.

Az előzményekről

Ismeretes, hogy a magyar forradalom 1848 szeptemberében szabadságharcá alakult át. Ebbe bekapcsolódott az erdélyi magyarság és a székelység is. Erdélyben a magyar szabadság fő ellensége a Habsburg-hatalom képviselője, a császári főhadparancsnokság volt, élén Puchner tábornokkal, aki jól felszerelt, hivatásos katonai erővel rendelkezett, amelyhez felsorakoztatta a román és szász felkelőket is.

A székelység az 1848. október 16–18-án tartott agyagfalvi nemzeti gyűlésen hozott határozatot a forradalomban kivívott szabadság fegyveres védelmének érdekében. A székely nagygyűlésen jelen volt Háromszék mintegy 15 000 főt kitevő küldöttsége, amelyet Berde Mózes, a szék országgyűlési képviselője és kormánybiztosa vezetett. És jelen volt Gábor Áron is, aki ott jelentette be, hogy képes ágyút önteni. Erről az *Esti Lapok* 1849. március 17-i számában a következőket írta: „Gábor Áron az agyagfalvi székely gyűléskor, erejét érezve, vagy csupán ihletettségből előlépett, magát ágyúöntésre ajánlva”, de ajánlatát nem pártolták.² Ez volt tehát Gábor Áron első

fellépése az ágyúöntés érdekében. Azonban az agyagfalvi gyűlés ennél jóval többet jelentett, mert az ellenség ellen kiindult székely had veresége és széthullása tanulsággal szolgált Gábor Áron számára. Erről Jakab Elek történész így számolt be: amikor Gábor Áron azt látta, hogy ágyú és fegyver nélküli néppel indítanak támadást a Székelyföldet körülzáró ellenség ellen, nem késett megjegyezni: „Állítson csak ki majd Puchner uram eléjük hat ágyút, az atyafiak az első ágyúszóra mind haza szaladnak.”³ A történész ehhez hozzáfűzte: „E jósolat Marosvásárhelynél betű szerint teljesült.”⁴

De nemcsak hősünk, hanem az egész háromszéki vezetőség levonta az agyagfalvi gyűlésből és az azt követő szomorú eseményekből a megfelelő tanulságot: Berde Mózes október 23-án érkezett haza Agyagfalváról Sepsiszentgyörgyre, s már október 24-én hat ágyút és más harci eszközöket kért Vay Miklós erdélyi fő kormánybiztostól, mert látta, hogy az ellenség készül megtámadni Háromszéket, ami Puchner október 18-án kiadott nyilatkozata értelmében – amely ostromállapotba helyezte Erdélyt, teljes meghódolást követelve –, nyilvánvaló volt.⁵ Közben hír érkezett a székely had vereségéről Marosvásárhely mellett, ami a háromszéki katonai főtisztekben is megerősítette azt a meggyőződést, hogy ágyúk és megfelelő előkészület nélkül nem vállalható a szék fegyveres védelme.⁶ Főként ezért igyekeztek lebeszélni az önvédelem kimondását követelőket az azonnali fegyveres fellépésről az ellenség ellen.

Az agyagfalvi tanulság nem okozott passzivitást Háromszéken, ellenkezőleg: cselekvésre ösztönözte Gábor Áront és a Berde Mózes vezette „kormányt”, annál inkább, mivel a Vay kormánybiztostól kért ágyúk s más fegyverek nem érkeztek meg Háromszékre, hiszen az ellenség már elfoglalta Marosszéket és Udvarhelyszéket, és pacifikálta Csíkszék is, elzárva Háromszéket a közlekedés lehetőségétől. Ezzel számolva, Berde

Mózes és Gábor Áron az ágyúöntés lehetőségéről tárgyaltak, valószínű többször is. Erről Jakab Elek a következőket írta: „Amint Háromszéken novemberben a népgyűlések elkezdődtek, ő, Berde Mózes és Demeter József egészen bizalmas körben beszélgettek egymással, kikérdezték ágyúöntési tudománya felől, s nyilatkozatai bennök a lehetőség hitét költvén fel, megbízták őt – a szék segélyéről biztosítás mellett, hogy a magyarhermányi vasgyárban kezdje meg az ágyúöntést, úgy mint nekik elbeszélte.”⁷ Gábor Áron ígert mondott Berde felkérésére, s hozzá is fogott annak megvalósításához.⁸

Az önvédelemre való felkészülést elősegítette Háromszék belső helyzetének konszolidálása, a társadalmi konfliktusok csökkentése, az agyagfalvi határozatok október 30-i kihirdetése által. A kihirdetett nyilatkozat kijelenti, hogy „jogban és kötelességben a szék minden polgára egyenlő.” Ugyanakkor bejelentették, hogy a székben megszűnt a nagyszabeni császári főparancsnokság hatalma, s a székely katonaságot a háromszéki katonai vezetés alá rendelik.⁹

A polgári szabadság alapvető tételének kinyilvánítását minden bizonynyal kedvezően fogadta Gábor Áron is, akinek eddig, főleg a határőri rendszer kereteiben többször okozott hátrányt előhaladásában a népi származása, pedig ő a szabad székely katonarendhez tartozott.

Gábor Áron szabadságfelfogása s forradalmisága által tartozott 1848-ban

egy olyan radikális csoportosuláshoz, amelynek Kiskomité volt a neve. Ennek mivoltát és lényegét sikerült megfejtenem az 1970-es években, amikor behatóbban kezdtem foglalkozni Háromszék önvédelmi harcának történetével.¹⁰ Azóta a vonatkozó történetírás használja az elnevezést. Ez forradalmi csoportosulás volt Háromszék önvédelmi harcában, erős befolyást gyakorolt a néphangulatára, sőt a katonatisztek magatartására is.¹¹

A Kiskomité segítette Gábor Áront feladatai teljesítésében, de a teljesítmény, az ágyúöntés titkainak, a lyukasan öntött ágyúcsőnek a felfedezése az ő egyéni teljesítménye volt.

A fogadalom

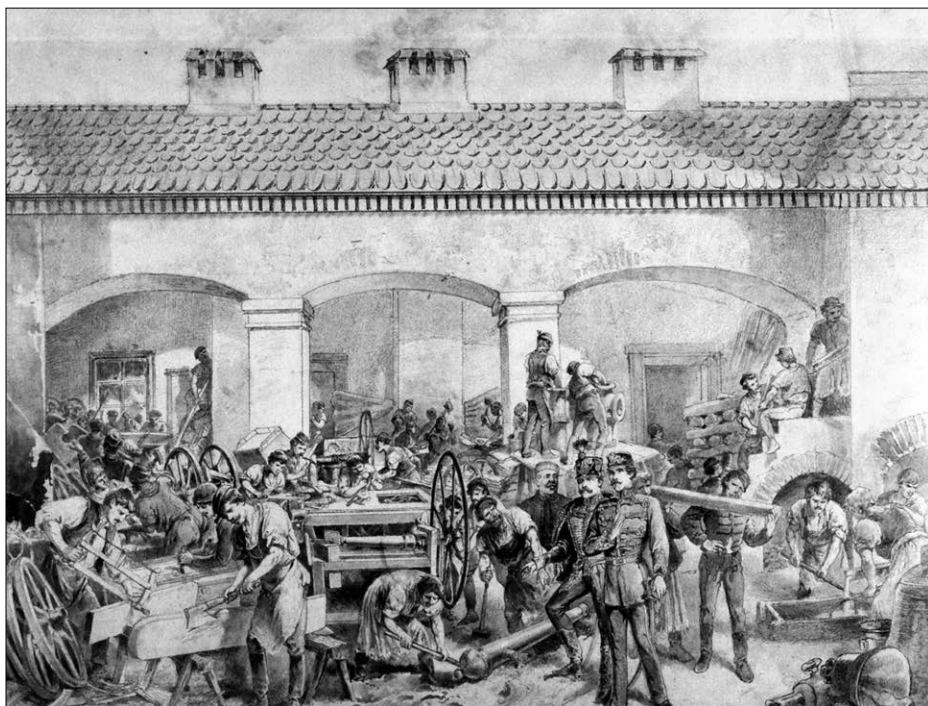
Mikor és hol hangzott el? Erről a kérdésről a kutatók és a források több novemberi napot is megjelöltek. Bakk Endre több napot is felsorol¹², Székely Gergely 20-át¹³, Nagy Sándor 23-át¹⁴, Kővári László 12-ét és 23-át.¹⁵ Jakab Elek nem jelölt meg pontos dátumot. A korszak legjelesebb történetírója, Gracza György 16-át¹⁶, Orbán Balázs szintén 16-át tartotta a fogadalom elhangzása napjának. Én is ezt a dátumot tartom a legvalószínűbbnek.

Orbán Balázs azért nevezhette meg ezt a napot, mert korán, már a szabadságharc után néhány évvel bejárta Székelyföldet, hogy anyagot gyűjtsön nagy monográfiájához, nem mulasztva el összegyűjteni a Háromszék önvédelmi

harcára vonatkozó adatokat sem, amikor még nagyon sok szabadságharcos élt. Orbán Balázs tájékozódhatott a szabadságharc korának lapjaiból is, amelyek többször írtak Gábor Áron vállalkozásáról. A magyar kormány hivatalos lapjában, a *Közlönyben* 1849. január 6-án Macskási Antal, a Kiskomité tagja, a háromszéki önvédelmi harc egyik kiemelkedő alakja, ezeket írta: „Az egész így áll. Gyűlést tartanak a székelyek, s előáll Gábor Áron, s azt ígéri, hogyha neki anyagot adnak, ő önt ágyúkat. (...) Gábor Áron, a visszautasított, a kigúnyolt nem csüggedt el. Eladta birtokát és jószágát, anyagot szerzett és öntött két ágyút.”¹⁷ Kővári László pedig, aki haditudósítóként volt Háromszéken, 1849. március 7-én erről számolt be az említett lapban egy népgyűlésen történt eseményről: Dobay ezredes kijelentésére, amely szerint „ágyú nincs, mert ami itt öntetett csak pufogatni való. A nép gyermeke, öntője az ágyúknak szemébe vágja, hogy ha az ágyújával az első célt nem érte, a második golyó őt nyeli el.”¹⁸

**A Kiskomité segítette
Gábor Áront feladatai
teljesítésében,
de a teljesítmény,
az ágyúöntés titkainak,
a lyukasan öntött
ágyúcsőnek
a felfedezése az ő egyéni
teljesítménye volt.**

Ugyancsak erről a gyűlésről és eseményről tudósított a *Brassói Lap* 1849. május 17-én: a fővárosi (marosvásárhelyi) „gyalázatos futás szégyene még égette arcát a nemes keblű hazafinak, s forró bosszúja teljes elkeseredésében tört ki szívéből; e percben elhatározta, hogy ágyút önt s megmenti a hazát. Tervek fogamzának agyában, s teremtő szelleme nem ismer többé gáncsot és akadályt. Terveit tudtára adja a gyűlésnek, munkához fog, mér és mintát rajzol, majd vegytanilag kever és önt, s megszületik Magyarhermányban az első pár ágyú, és siet elsőszülötével a népet megörvendeztetni; evvel megveté a nép hitének és lelkesedésének az alapot. Ezentúl minden szem Gábor Áronra fordul.”¹⁹ A szerző, aki Józsi néven közölte az előbb idézetteket, igen közeli munkatársa lehetett Gábor

Gábor Áron ágyúöntő műhelye Kézdivásárhelyen. Franz Kollarž alkotása (forrás: Wikipédia)

Áronnak, mert a valóságnak megfelelően ismerte fellépését a gyűlésen és annak következményeit is.

Világos tehát, hogy már a kortársai nagy elismeréssel írtak Gábor Áronról, amit még az sem tesz kétségessé, hogy a fogadalom napját nem mindig jelölték meg pontosan.

Ezek után lássuk a Gábor Áron fogadalmát úgy, ahogy Orbán Balázs nagy művében leírta, de hangsúlyozzuk, hogy ő az eseményeket mozzanatokra bontotta, idézett a főtisztektől és Gábor Árontól, utalt arra is, miként fogadta a nép Gábor Áron fogadalmát, ezáltal maga is értelmezte a történeteket.²⁰ „No- v[ember] 16-án a gyűlés – amelyen Berde Mózes, Dobay, Zsombori, Nagy Imre, s más főtisztek is jelen voltak – nagyon lehangolt volt, rossz hírek érkeztek mindenfelől, Udvarhelyszék behódol- tása, Csík semlegessége, túlról a gen[er- al] commandó feltétlen megadást kö- vetelő, s Háromszékre iszonyatosan fenekedő röplapjai. Gedeon és Heydte ellenséges fellépése, mind oly hírek, melyek lehangelőlag hatottak némely kedélyekre, a vészhangok zúgtak” – írta a hangulatról Orbán Balázs, majd rá- tért a nyílt párbeszédre a főtisztek és Gábor Áron között.

De idézzük tovább Orbán Balázst: „Merültek fel oly hangok is, hogy miu- tán egész Erdély s a többi székely szé- kek megadták magukat, mit tehet egye- dül Háromszék, felhóztatott az is, hogy nincs ágyú, nincs lőkeszlet, mi nélkül harcot folytatni képtelenség; mikor a te- rem egyik szögletéből egy condrába öl- tözött izmos, középtermetű, kerek képű szakállas férfi emelkedett fel s szót kért, mihez a nagy zúgás miatt bajjal jutha- tott csak, de végre csend állván be, így szólott: Uraim! hallom, hogy a főtiszt urak azt mondják, meg kell hajolnunk az ellenség előtt, mivel nincs muní- ció, nincs ágyú. Uraim, ha csak ez a baj, úgy én mondom, hogy két hét alatt lesz ágyú, lesz muníció, amennyi kell. (...) Mire lelkesült »Éljen Gábor Áron«, »Har- colunk utolsó csepp vérig« kiáltások hangzottak mindenfelől, de a zaj csil- lapultával újból kétely hangja emelke- dett fel, hogy könnyebb azt mondani, mint létesíteni (...) Midőn Gábor Áron magasztos egyszerűségében, a lelke- sülés és öntudatos hősiesség tüzével szemében előlépve, feleletként mon- dá: »Uraim, kedves polgártársak! sem- mi mást nem kérek, minthogy a fülei vashámorhoz utazhassak azon felha- talmazással, hogy ott dolgozhassak és dolgoztathassak, s ha mához két hét- re Szentgyörgy piacán 6 ágyú nem lesz felállítva, s ha azokkal a próbálóvénél

A hazatérés pillanata. Gábor Áron egyetlen fennmaradt ágyúját 2015-ben kapta vissza a Székely Nemzeti Múzeum a bukaresti Nemzeti Múzeumtól. Albert Levente felvétele

célt nem találok, akkor én magam ál- lok 10 lépésnyire az ágyú elébe céltáb- lának.« (...) A felhatalmazást illetőleg a rendeletet a bardocszéki királybíró Dá- niel Gáborhoz kiállította a polgári ügyek élén álló Berde Mózes, Gábor Áron azzal egyedül egy pálcikóval indult el Fülére,²¹ s két hét múlva az ígért 6²² ágyú Szent- györgy piacán volt felállítva, nemcsak, hanem azok egyikével az első lövésre központba lőtt Gábor Áron.²³

**Gábor Áron így válaszolt
„ha ágyúim első lövésével
nem fogja a célt találni,
a második töltés engem
szaggasson szét”.**

Ilyen hangulatban és körülmények között hangzott el november 16-án Gá- bor Áron nevezetes fogadalma. De még a kérdéshez tartozik a november 23-án tartott gyűlés ügye is, amelyet többen megemléstettek. Kővári szerint ismét népgyűlést tartottak Sepsiszentgyör- gyön, ahol Dobay ezredes kijelentette, hogy az öntendő ágyúk „csak puffogatni valók” lesznek, mire Gábor Áron így válaszolt „ha ágyúim első lövésével nem fogja a célt találni, a második töltés en- gem szaggasson szét”.²⁴ Nem zárható ki, hogy Gábor Áron eme frappáns replikája – válaszul Dobay fővezérnek – elhang- zott 16-án és 23-án is.

Feltehető a kérdés: honnan szerez- te Orbán Balázs a fogadalom szöve- gét, amelynek pontosságát igyekezett

megfelelő írásjelekkel, idézőjelekkel, kettőspontokkal és felkiáltó jelekkel is alátámasztani. E kérdésre nem nehéz választ találni. Orbán Balázs lejegyez- te, hogy adatait Gábor Áron teljes bizal- márt bíró segédtsíjájának, Nagy Sándor- nak köszöni. Ezt megerősít Nagy Sándor 1896-ban megjelent *Háromszék önvédel- mi harca* című munkájában; az Orbán Balázsnál található, Gábor Áronra vo- natkozó életrajzi adatokat ő szolgáltata „a derék szerzőnek”²⁵, akinek leírását annyira pontosnak látta, hogy nem tar- totta szükségesnek azokon változtatást tenni.²⁶ Ezért Gábor Áron előbb ismertett fogadalmának rekonstruált szöve- gét az eredetivel alapjában s talán még retorikájában is megegyezőnek fogad- hatjuk el.

Gábor Áron sohasem feledkezett meg a fogadalomtételéről, amit az alábbi, Berde Mózeshez 1848. decem- ber 30-án írt levele is jól mutat: „Hogy a Tisztelt Székelynemzet Házába tett fogadásomnak eleget tehessek a négy 3 fontos ágyúk első januáriira leendő megkészítésében igen sietek – és ma ott állok – hol állnom kell – mert Iste- né a dicsőség! A föld sziklássága mel- lett is az östvéről három jó ágyúcsö- veink készen vagynak – Szekerei is a ponthoz közelednek – csakhogy ezeket a szén-, engem pedig a metallum nem léte késleltet, holott még 27⁶¹ f. h. Al- sócsernátonba írtam egy 8–9 mázsás haragnak ideküldéséért, melyet a ho- niak úgy mint táboristák önként aján- lottak, tegnaptól vártam – nem érke- ze, s a kérdés ma megérkezend-e? Ha a tisztelt Kormánybiztos úr közbe nem

lép és nem szíveskedik az itteni oláh, gidófalvi és étfalvi valamint Kovászna, Zágon és Bodzai már régebben ajánlott harangokat berendelni – különben füstöt vet igyekeztem – holott ma östve még kettőt kellene – ha 10 mázsa metallum érkezne – öntenem.”²⁷

A fenti levél választ ad a hol kérdésére is: Gábor Áron fogadalmá „a székely-nemzet házában”, azaz a Háromszék székházában hangzott el. A levél stílusának közvetlensége sokat elárul Berde Mózes és Gábor Áron jó és szoros kapcsolataira vonatkozóan is.

Gábor Áron fogadalmá kapcsán feltehető az a kérdés is, hogy honnan volt olyan határozott meggyőződése, amelylyel a „fogadását” megtette.

Amellett, hogy zseniális adottságokkal rendelkezett, valószínűnek tartjuk, hogy főleg a bécsi Genie-Corpsnál szerzett tapasztalatai, s a megszerzett szakkönyvekből merített ismeretei mind hozzájárultak fogadalmának határozottságához. Valamint az is, hogy már az agyagfalvi gyűlésről hazatérve járnai kezdte a fülei vashámort és a bodvaji (magyarhermányi) vasüzemet, és pozitív tapasztalatokat szerzett az ágyúöntés lehetőségéről.²⁸ Ezért is teljesíthette a fogadalmát. Ismert, hogy november 28-án, Sepsiszentgyörgyön felvonultatta két ágyúját, s a székház feletti dombon pontosan célba lőtt az egyikkel. És ezzel nagymértékben hozzájárult Háromszék önvédelmi harcának elhatározásához.

Hogy öntötte Gábor Áron az első ágyúkat?

Erről a kérdéstről két alapvető leírással rendelkezünk: a Turóczi Mózesével, illetve a Bodola Lajoséval. Utóbbit sokat idézi a vonatkozó irodalom, az előbbit jóval kevesebbszer. Ezért lássuk ezt valamivel részletesebben.

Véleményem szerint Turóczi teljesen hitelesen ismerteti az első Gábor Áron-ágyúk születésének történetét.

Közismert, hogy Turóczi Mózes Gábor Áron legközelebbi munkatársa volt, akinek a kézdívasárhelyi ágyúöntő műhelyében 64 ágyú készült. Amint maga írja, őt november 4-én²⁹ felküldték Bodvajba, hogy segítsen Gábor Áronnak az ágyúkészítésben, Vég Antallal el is ment oda, s ott találta Gábor Áront „dolgozni az ágyú formával”, de visszatért Kézdívasárhelyre, mivel nem találta Gábor Áron munkáját célravezetőnek. Gábor Áron viszont ott maradt s ágyúkat öntött. Ezzel kapcsolatban idézzük Turóczi Mózeset, aki így írta le az első ágyúk készítésének technikáját: Gábor Áron „miképpen bírta, fából egy formát kifaragott és arra az ott lévő kohó-és öntőmester 3 darabot meg is öntött³⁰, de a főlyuk mind ferdén volt ömölve annyira, hogy egyiknek Szentgyörgyön még a próbánál kitorított az oldala, a másik is félelmesen mutatta magát, a harmadik is ferdén volt öntve, de mégis a próbát

kiállotta, ezzel mutatta volt meg Gábor Áron azt, hogy nagy merész tüzér.” A leírás lényege: az ágyúcsöveket Gábor Áron lyukasra öntötte. Turóczi a továbbiakban hozzáfűzi: neki „Gábor Áron beszélt el, hogy „Bodvajba[n], hogy [miként – szerk. megj.] öntette meg a 3 ágyút vasból”.³¹

Véleményem szerint Turóczi teljesen hitelesen ismerteti az első Gábor Áron-ágyúk születésének történetét,³² ami azért is nagyon fontos, mert azok, akik megpróbálták és megpróbálják kétségbe vonni Gábor Áron elsőségét a lyukasra öntött első ágyúcsövek elkészítésében, általában mellőzik Turóczi beszámolójának ezt a részét.

Bodola Lajos az első székely ütég parancsnoka, tehát Gábor Áron tüzére és ismerője volt. Az ő leírása az első ágyúk történetéről pontosabb, mint a Turóczié, de a lényege ugyanaz: az ágyúmintát fából kifaragták, aztán agyaggal a csövet teletömtek, s a két részből álló ágyúmasszát beleöntötték.³³

Gábor Áron fellépésének hatása

A fogadalom közvetlen hatásáról tájékoztat az a jegyzőkönyv, amely a november 28-i eseményekről szól. Eszerint:

„1. A belső renden levő tárgyak kormányzására megválasztották Horváth Albert főkirálybíró s Berde Mózes kormánybiztos.

2. A haderő főparancsnokságát Dobai Károly ezredesre ruházzák, melléje segédnek Gál Sándor századost nevezik ki, Sombori Sándor huszárezredes segédje Gál Dániel, Nagy Imre alezredes segédje Potsa Ferenc, Cseh Sándor és Hankó Dániel.

3. A parancs megszegőit, ha az illető birtokos, vagyonekobbzással sújtják, a birtoktalannak főbelövés a büntetése.

4. Ha valaki a táborban rendbontónak bizonyul, vagy pedig a táborból gyávaság miatt megszökik, rögtön halállal büntetendő.

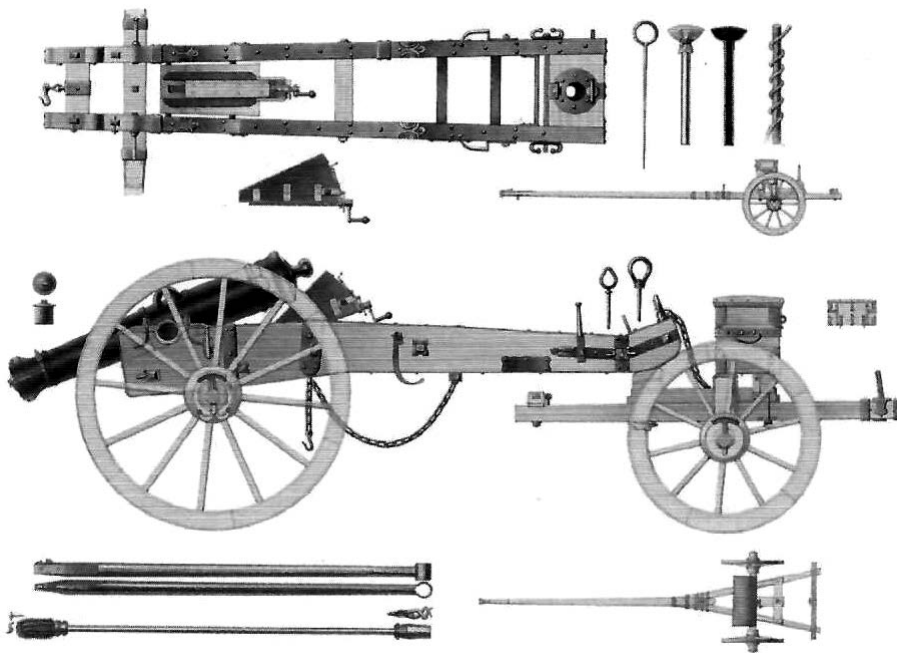
5. Minden egyén hadi dolgokban a „katonai kormány”-tól kap rendeletet.

6. Mivel az ágyúgolyó kevés, szükség esetén összegyűjtik az óranehezékeket s azokat használják.

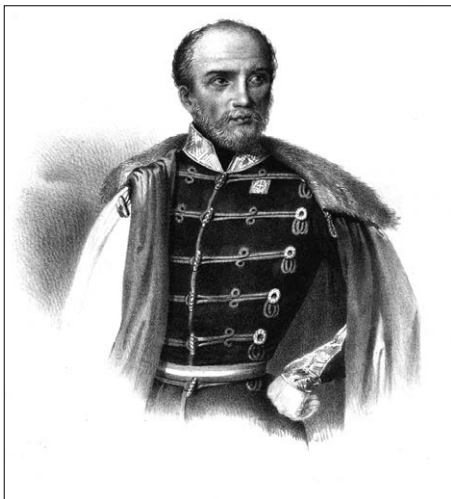
7. Senkinek a legutolsó csepp vérig magát megadni hazaárulás vétke alatt nem szabad.

8. A General Comandó a kinn lévő háromszéki katonaság hazabocsájtása iránt felszólítandó.

9. Balázs kapitány, az önkéntesek majora hazaárulónak nyilvánítván

Hatfontos ágyú rajza (forrás: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára)

József Zachariasz Bem, magyarul Bem József
(forrás: Wikipédia)

elfogatott és rögtönítélet alá vonatott – miután az ítélet kimondása előtt, az önkéntesek által elvégeztetett.”³⁴

A jegyzőkönyv szövege itt megszakad, valószínű, éppen a Balázs Manó kivégzésével keletkezett rendbontás miatt.

A határozatok a Kiskomité hatalmas befolyására utalnak, amely arra irányult, hogy a szék vezetőségét, ideértve a főtiszteket is, rávegyék a fegyveres önvédelem vállalására. A főtisztek mellé mind a Komité tagjait nevezték ki, s a határozatok szigorúsága is a radikálisok befolyására utal.

Gábor Áronról nem esett ugyan szó a jegyzőkönyvben, de az ágyúgolyók hiányára tett megjegyzés az ő bejelentésére történhetett. Egy másik forrás szerint megbízatást kapott az ágyúöntés folytatására. Ez annál inkább feltételezhető, mivel az ágyúöntés azután Sepsiszentgyörgyön, majd Kézdivásárhelyen serényen folytatódott, és Gábor Áron már ezekkel, és az általa oktatótt tüzérekkel a harcokban is sikerrel szerepelt.

Nem csoda, hogy nimbuszának kialakulása már korán elkezdődött, például az őt jól ismerő Macskási Antal jellemzését már idéztük.³⁵ És a nimbusz egyre erősödött, nemcsak a Székelyföldön s Erdélyben, hanem Magyarországon is. Csányi László erdélyi kormánybiztos 1849 márciusában írta Kossuthnak: „Háromszék a haza részéről teljes méltánylást érdemel, csuda mi mindent művel... Ágyukat önt, lőport, gyutacsot készít és a haza védelmében is méltó unokának bizonyítandja magát a hajdan hős székely nemzetnek. Gábor Áron az, ki éjet és napot fáradhatatlan munka közt tölti a hazáért, ágyukat önt, egyéb munkásoknak például és irányul szolgál, azonkívül 400 pengőforintot tett le a haza oltárára.”³⁶

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy Gábor Áron nem kívánta, sőt károsnak tartotta általában az érdemek fitogtatását. Egyik alkalommal, amikor véleményt kért tőle az országos kormánybiztos, levélben így válaszolt: „Csodálkozom, hogy a haza jelen vésszes körülményei közt, mikor a közdolgozók vezetői sokkal fontosabb tárgyakkal vannak elfoglalva, némelyek nem bírnak akkora szerénységgel, hogy érdekeiket úton-útfélen ne hirdessék., és azoknak megjutalmazásáért folyamodásokkal a kormánynak ne alkalmatlankodjanak.”³⁷

Országos hírére vall a Kossuthtal és Bem tábornokkal való találkozása és támogatottsága is. Nem mondunk újat azzal, hogy Gál Sándor Bem tábornok jelenlétében adta át Sepsiszentgyörgyön az őrnagyi kinevezésről szóló rendeletet Gábor Áronnak.³⁸ Emlékét a 19. század végén az emlékiratok mint rendkívüli emberét, zseniét ápolták. Elég, ha Nagy Sándor 1896-ban közölt könyvére hivatkozunk, amely hősünk szerepét helyi és országos szintén határozza meg: „Gábor Áron nélkül Háromszék, Háromszék nélkül Bem, nélküle Erdély s Erdély nélkül az anyahon is: aligha még a téli harcok alatt el nem bukott volna!”³⁹

**„Gábor Áron az, ki éjet
és napot fáradhatatlan
munka közt tölti
a hazáért, ágyukat önt,
egyéb munkásoknak
például és irányul
szolgál, azonkívül
400 pengőforintot tett le
a haza oltárára.”**

Mindezek ellenére érdemeit az ágyúöntés elkezdésében mégis megkérdőjelezték néhány alkalommal. Először 1870-ben, amikor a *Hon* című lap közölte 1870. december 23-án Bodor Ferenc technikusként a miniszterelnökséghez benyújtott kérvényét, amely szerint 1848-ban ő öntötte az első székely ágyúkat, s a szabadságharc idején 60 darab ágyút készített. Ezzel a kérdéssel már az 1978-ban megjelent könyvemben foglalkoztam, s arra a megállapításra jutottam, hogy Bodor Ferenc állítása hamis adatokat tartalmazott.⁴⁰ Visszatérve Bodor Ferenc beadványához, tudjuk, hogy annak adatait Turóczi Mózes,

a kézdívasárhelyi ágyúöntő hazugságnak minősítette, mert nevét sem halotta 1848–1849-ben.⁴¹ De Turóczi cáfolatát nem közölték, mert a miniszter szerint, akihez a kérvény került, a nyilvánosság örökös szerencsétlenné tenné Bodort, akinek pedig tíz gyermeke volt.⁴² Pedig Háromszék országgyűlési képviselője, Pap Lajos, akihez Turóczi kérvénye eljutott, maga is hamisítványnak minősítette ti. Bodor jegyzőkönyvét.⁴³ És ezt tette kilenc kézdívasárhelyi lakos is, akik 1848–1849-ben az ágyúöntés terén tevékenykedtek. Íme: „Bizonyítvány. Mely szerént alólírtak hiteles bizonyítást tészünk arról, hogy az 1848-ik és 1849-ik évekre mind addig, míg a szabadságharc bevégeződött mi mint segédek Kézdivásárhelyt a Turóczy Moyzes úr saját udvarán állítottuk fel az ágyúöntő katlant, s ottan a Gábor Áron úr által kiadott mértékek szerént, a Turóczy Moyzes úr vezetése alatt öntöttük az ágyúkat, – s mégis a múlt 1870-ik évbe a Hon című hírlapnak 307. számába[n] a különbfélék között egy Bodor Ferenc nevű egyénről azon állítás íratott ki, hogy az 1848 és 1849-ik években a székely ágyúkat önteni ő tanálta fel, és ő illet 60 darabot öntött. Márpedig K[ézd]ívasárhelyen az ágyúkat öntésénél mű kezdetétől végezetéig jelen voltunk, de Bodor Ferenc urat soha nem láttuk, s névleg is említeni nem halottuk. Melynek valóságos ügy létét saját neveink aláírásával erősítjük. Kiadtuk Kézdivásárhelyen 1871. Január hava 18-ik napján. Nagy Sándor tanú, Boda Sámuel tanú, Pántzél István tanú, Orbán Dénes tanú, Kováts Dániel tanú, Pais Antal tanú, Benkő Sámuel tanú, Benkő Lajos tanú, Mágori Sámuel tanú.”⁴⁴

Ez a cáfolat világosan beszél: Bodor Ferencet senki sem ismerte, még a nevét sem hallották Kézdivásárhelyen az ágyúöntés központjában. Ezzel ellentétben Bodor a jegyzőkönyv 1849. február 16-i bejegyzésében az írja, hogy pár nap múlva Kézdivásárhelyre utazott.

Hogy Bodor jegyzőkönyvének októberi és novemberi része későbbi betoldás, tehát hamisítvány, az tényként fogadható el: a jegyzőkönyv 1848. november 20-i bejegyzése olyan hírlapi közleményre hivatkozik, amely két hónappal később, 1849. csak 1849. március elsején nevezte ki Gál Sándor ezredest a csíkmadarasi ágyú- és lőporgyár igazgatójává, de ő már több mint négy (!) hónappal korábban, 1848. október 20-án kezdi vezetni a gyár jegyzőkönyvét! Bodor az 1870-ben beadott folyamodványa szerint, amelyre a *Hon*

Gábor Áron sírja Eresztevényben. Nagy Lázár rajza (forrás: Vasárnapi Újság, 1893. március 12.)

hivatkozott, 60 ágyút öntött.⁴⁵ Ez is hamis adat: Bodor ágyúöntéséről eddig egyetlen hiteles bizonyító dokumentum sem került elő. Vonatkozik ez Alapy Gyula 1925-ben közölt tárcikkére is, amely Bodor jegyzőkönyvét ismerteti; vonatkozik Bözödi Györgyre is, aki ugyancsak a kérdéses jegyzőkönyv alapján annyit ír, hogy Bodor „maga is tevékenyen részt vett az ágyúöntési munkák előkészítésében.”⁴⁶ És ne feledkezzünk meg Bodor jegyzőkönyvének mostani elfogadói-ról se, akik szintén nem tudnak hiteles forrást megnevezni Bodor ágyúöntéséről. De mindennél fontosabbnak tartjuk Bodor állítása cáfolatára Gál Sándor ezredesnek a székely haderő volt parancsnokának,⁴⁷ magyar nyelvű kéziratában az a kijelentése, hogy az 1849-ben orosz betörés ellen harcolt „1500 emberrel, hét ágyúval és a hős nemzetünk egyik dicső fia, Gábor Áron segítségével, ki ágyúinkat teremté”⁴⁸ A teremtés szavunk világosan kifejzi, hogy Gál Sándor, a székely haderő volt főparancsnoka, nem Bodor Ferencet, hanem Gábor Áront nevezte meg a székely ágyúk létrehozójának.⁴⁹

Eddig semmiféle próbálkozásnak nem sikerült megingatnia Gábor Áron elsőségét az 1848. évi háromszéki ágyúöntésben. Az utókor, beleértve korunkat is, változatlan elismeréssel, tisztelettel hajt fejet a nagy előd előtt. Az emlékezések már régen túljutottak a történelmi kereteken, s az egész magyarság nemzeti hőseink között őrzi emlékét. Ebben segít a vészes helyzetben tett fogadalom, amelynek üzenete mélyen bevésődött a magyar nemzet történelmi tudatába.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a Sepsiszentgyörgyön a Kovászna Megye Tanácsa által meghirdetett, *Háromszék nem alkuszik – A Székháztól a Nyergestetőig* című, tematikus rendezvénysorozaton a fogadalom elhangzásának 170. évfordulóján bemutatott előadás kibővített változata.
- 2 *Esti Lapok*, 1849. március 17.
- 3 Jakab Elek: *Szabadságharcunk története*hez. Bp. 1880.505
- 4 Uo.
- 5 Vay kormánybiztos iratai, 5. csomó, 1942. sz.
- 6 L. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, 1868. 3. kötet. 177.
- 7 Jakab Elek, i.m. 505.
- 8 Jakab Elek, i.m. 506–506.
- 9 Kővári László: *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez*. Kolozsvár, 1861. III..
- 10 L. Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Bukarest, 1978. 92–97.
- 11 Egyed Ákos, i. m. 97.
- 12 Bakk Endre: *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*. Kézdivásárhely, 1896. 352–355.
- 13 Székely Gergely: *Háromszék vármegye gazdasági viszonyai*. A Magyar orvosok és Természetvizsgálók XVIII. vándorgyűlése. Budapest 1875. 30.
- 14 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca*. Kolozsvár, 1896. 41.
- 15 Kővári László: *Erdély története 1848–1849-ben*. Kolozsvár, 1861.123.
- 16 Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. III. Bp. é.n. 18–19.:
- 17 *Közlöny*, 1849. január 16. 8. sz.
- 18 *Közlöny*, 1849. március 7. 46. sz.
- 19 A nép fia. *Brassói Lap* 1849. május 17.
- 20 A szöveg tagolásával érzékeltetjük e mozzanatotkat.
- 21 A források hol Fülét, hol Bodvajt emlegetik. A két hely igen közel van egymáshoz s nincs kizárva, hogy Gábor Áron először a fülei hámorban nézett szét s érdeklődött az ágyúöntés lehetőségéről

22 Nem hat, hanem két ágyúval készült el Gábor Áron. Orbán Balázs valószínű a hat fontos ágyút tévesztette össze a hat darab ágyúval

23 Orbán Balázs, i.m. III. 177.

24 Kővári László: *Erdély története 1848–1849-ben*, 130.

25 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*. Kolozsvár, 1896. 121. Jegyzet.

26 Nagy Sándor, i. m. 121.

27 Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Bukarest, 1978. 6. fotókópia.

28 Egyed Ákos: *Háromszék önvédelmi szabadságharcának kibontakozása*. Gábor Áron szerepe. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. Hermann Róbert és Benkő Levente. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 56.

29 Turóczi októbert írt, ami nyilvánvalóan elírás.

30 Turóczi megjegyezte: „nevét elfeledtem azt tudom, hogy német volt, ki még magyarul sem tudott.”

31 Az 1848–49béli Szabadságharcunkba való hű és lelkesmeretes munkám leírása. L. Magyar Nemzeti Levéltár. R.275. Gábor Áron gyűjtemény.

32 Bővebben l. Bán Attila: *Ágyúgyártás Háromszéken 1848–1849-ben*. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. Hermann Róbert és Benkő Levente. Sepsiszentgyörgy, 2014.100–117.

33 *Történelmi Lapok*, 1895. augusztus 15.

34 Állami Levéltárak Kovászna megyei Szolgálat, Sepsiszentgyörgy. Cserey Jánosné gyűjteménye, 923/1848.

35 *Közlöny*, 1849.január 16..

36 Országos Levéltár, OHB 2946/1849. Idézi Kovács Endre: Bem József. Bp. 1954. 402. OHB

37 Kézirat, a szerző tulajdonában.

38 *Honvéd*, 1849. április 5. 884. sz.

39 Nagy Sándor i.m. 118.

40 Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Bukarest, 1978. 120–121.

41 Emlékeztetőül: Turóczi Bodvajban Gábor Áron és három mester nevét jegyezte fel, eszerint Bodorral ott nem találkozott.

42 Turóczi Mózes cáfolatait l. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), R. 275. Gábor Áron Gyűjtemény.

43 Pap Lajos levele Turóczi Mózeshez. MNL. R.275. Turóczi Mózes iratai.

44 MNL, R. 275. Turóczi Mózes iratai.

45 Hon 1870. december 23.

46 Bözödi György: *Gábor Áron 1848–49-ben Arcok, eszmék, tettek*. Bukarest, 1974. 239.

47 Az ágyúöntő- és löpőgyár igazgatója volt 1849. márciustól 1849. augusztus 7-ig, amely löpört gyártott, de ágyút egyet sem. L. Bodor jegyzőkönyvét az Unitárius Püspökség kolozsvári levéltárában a Kanyaró-gyűjteményben.

48 Magyar Nemzeti Levéltár. R.173. Gál Sándor gyűjtemény 24. mappa

49 Hogy Bodor jegyzőkönyve 1849. március 1. és 1849. és augusztus 7. közötti része, amikor igazgatója volt a gyárnak, reális adatokat tartalmaz, de csak a löpőgyártást illetően, nem képezi vita tárgyát.

Péter István

Száz év – amit vitt és amit hozott

Emlékezések az első világháború körüli időszak történéseire

Az

elmúlt hónapokban Európa szerte megemlékeztek a „Nagy Verekedés”¹ lezárásának századik évfordulóján. Nevezetesen arról a jeles eseményről, amikor 1918. november 11-én, a compiègne-i erdőben, egy tárgyaló-, valamint irodahelyiséggé átalakított rekvirált vasúti étkezőkocsiban – amely a nyugati fronton harcoló szövetséges haderők francia főparancsnokának, Ferdinand Foch marsallnak a „hivatala” volt – a győztesek és Németország képviselői aláírták azt a fegyverszünetet, amelynek szövegét megalázó módon szó szerint „tollba mondták”, azaz diktálták a veszteseknek. Később ezt a nevezetes vagonat a francia állam megvásárolta és 1927-ben a compiègne-i erdőben felépített múzeumban helyezték el, mint a győzelem szimbólumát.

„Ezzel a »minden háborúnak véget vető« háború után a győztesek egy »minden békének véget vető« békét erőszakoltak a vesztesekre, így egyenes út vezetett a két évtizeddel később kitört újabb világégéshez” – olvashatjuk a Cultura-MTI hasábjain.²

Voltak, akik akkor optimistán abban reménykedtek, hogy az átélt borzalmak után többé soha nem kerülhet sor hasonlóra. ... Azt hitték, hogy maradtak a mindenkori háborúk utáni győztesek és vesztesek. De amint a későbbiek tanulságai mutatják, nem maradtak csak vesztesek: jóformán senki sem maradt veszteség nélkül. Volt, aki hazát, más „csak” házat veszített. Volt, aki családot, más „csak” családtago(ka)t. Volt, aki a javai részét, más részeinek javát. Közel 10 millió ember az életét. Volt, aki már akkor tudta, hogy nem „ez a harc lesz a végső”, s volt ugyanaz a Foch marsall, aki a békediktátumok láttán már akkor megmondta, hogy „ez nem béke, csak fegyverszünet húsz évre”. Huszonkét év elteltével, amikor Németország

lerohanta és 1940-ben néhány hét alatt elfoglalta Franciaországot, Hitler a múzeum falait kibontatva a vagonat ismét odaszállíttatta, ahol 1918. november 11-én állt, horogkeresztes zászlókkal vonnatta be, és ott íratta alá a hadsereg vezetőivel Franciaország megadásáról szóló egyezményt.³

„Ma este indulunk a frontra, búcsúzni jöttem kis Kató, / Ne félj, vigyázunk mi magunkra, velünk az Isten kis Kató” – énekeltek a háború kezdetén a felbuzdult önkéntesek és besorozottak, mert mindenki úgy gondolta, hogy a „kutya Szerbia” megleckéztetése pár hét alatt megtörténik, és mindenki virággal a puskacsőben, énekszóval vonul haza azon a szerelvényen, amelyik épp „most van indulóban, s az eleje fel van virágozva”. Ez az optimizmus még a másodszor is átélt borzalmak, a második világháború ellenére is olyan erővel lobogott, hogy gyermekkorom minden esküvőjét, bálját követő hajnali mulatáson a katonaviselt férfiak úgy énekeltek újra és újra, mint akik valóban hajlandók bármelyik „este indulni a frontra”, ha kerül egy kis Kató, aki meghallgatja az éneket.

A nagy tragédiák felidézése rendjén a korábbi történetírás csak ritkán merészkedik el a személyes élettörténetek, átélések felidézéséig arra gondolva, hogy a nagy történeteknek, veszteségeknek csak a nagy számok adnak súlyt, fontosságot. A mai történetírás számára azonban az emlékezés felidézése, a szájhagyomány, a megélt történések elmesélése, továbbadása a nemzedékek láncolatában éppoly fontos információ, mint a háborús statisztikák, hadművelési leírások, veszteséglisták tanulmányozása.

„Vitték legénységnek szépit, országinknak ékességét”... „Fekete zászlók lobognak, s a leányok szépen sírnak,

A nagy tragédiák felidézése rendjén a korábbi történetírás csak ritkán merészkedik el a személyes élettörténetek, átélések felidézéséig arra gondolva, hogy a nagy történeteknek, veszteségeknek csak a nagy számok adnak súlyt, fontosságot.

Monarchiabeli katonák lövészárcai a galíciai harctéren

Kedves barátom⁷⁴ – idézte fel Cseh Tamás is egyik előadásában.

S hogy mennyi nyomorúság, éhezés, gyász, szegénység, árvaság maradt kinn „a Doberdói nagyhegyen”, vagy a lágerekben, arról is legtöbbször csak a szégyenlősen eldúdolt háborús énekek árulkodtak; hiszen beszélni róla azért sem volt a későbbiekben ildomos, mert a vesztesek nem panaszkodhattak a győztesektől elszenvedett dolgok miatt, főleg miután területileg és politikailag is ezek fennhatósága alá kerültek. Akárcsak mi erdélyiek...

A fronton harcolókra, fogságba esettekre, lágerekbe hurcoltakra a mindennapi létbizonytalanság mellett az otthoniak távolról megoldhatatlan gondjai is neheztedek. Nem volt elég az éhezés, a fázás, a sebesülés, a halálfélelem mindennapos gondja, hanem mellé párosult a kínzó tudat, hogy az otthon maradt család is hasonlóképpen retteg, fázik, éheznek, szenved. Nincs mellette semmiféle földi hatalom, amely védené. El kell viselni a napi gondok mellett ország gondját, terhét is, amelyből ebben az időszakban bőven jutott: a hatalmak erőviszonyainak alakulásai fegyveres szövetségeket bontott meg, ellenséges indulatokat korbácsol fel, országhatárokat rajzolt át.

Az otthoniaknak maradt a fronton, a fogságban, a kórházban, az internálótáborban levők miatti aggodás és az otthoni terhek viselése, az élehetetlen élet fenntartása, továbbvitele. Mindezekhez még hozzáadódott Románia 1916-os hadba lépése, és az erdélyi betörés.

„Özvegyasszony a kicsi fiával, kiül este a pitvar elé. / S áhítatos, ábrándos

orcával, Néznek ketten fel az ég felé. / Édesanyám, mondja meg azt nekem, Hogy odafenn vajon mi ragyog? / Mit jelentenek ott fönn az égen, Azok a sok fényes csillagok? / Két szemében sűrű könnyek gyűlnek, S megszólal a somogyi anya. / Az egyik egy szakaszvezető, A másik egy káplár csillaga. / Gallérjukra volt az rája tűzve, Hanem most már szegény mind halott. / Az angyalok felvitték az égbe, S ott ragyognak fenn a csillagok.”⁷⁵ – őrizték a csillagok fényét, leginkább valós fényük hiányát az árván maradt otthoniak, amíg végre legalább templomok falára helyezett kőtáblákon lehetett emlékezni rájuk.

Hogy valójában mennyire tehető az első világháború áldozatainak száma, sajnos, még ma sem ismert pontosan. Bár a Honvédelmi Minisztérium 2018-ra igyekezett elkészíteni a pontos kimutatást, objektív okok miatt kélekedik ennek megvalósulása, mivel a hivatalos adatokat, nyilvántartásokat az 1950-es években megsemmisítették Magyarországon, és csak a bécsi hadilevéltár adatainak felhasználásával próbálják rekonstruálni a világháború veszteségi adatbázisát. Ennek ellenére hozzávetőlegesen 660 ezer áldozatról tesznek említést.⁶

Minden település lakosságának a színe-javát küldte a „nagy verekedésekbe”, hogy nagy részükből csupán táblán őrzött név, másokból hazatért hadirokkant, testben sínylődő lelki nyomorék maradjon a történetek után. Nem illett beszélni az ott átéltekről, nagyrészt a sírig hordta magában a borzalmak sorát.

A férfilakosság körében akadt néhány foglalkozáshoz kötődő társadalmi

kategória, akik viszonylag könnyebben vészelték át a háború viharát, mert közülük csak néhányan kerültek valódi frontszolgálatra (pl. tábori lelkészség, tábori papság), nagyrésztük önkéntesként vett részt a háborúban. Ilyenek voltak a különböző felekezetek lelkészei, papjai, rabbijai, de a népiskolák tanítói közül is sokan maradtak szükségből a katedra mellett, hogy a fronton harcolók gyermekeit tanítsák.⁷ Az otthon maradtak közül kerültek ki azok a személyek, akik nem a front, nem a fogság és a lágerek, hanem az otthon átélt borzalmak, szenvedések szemtanúi, tolmácsai. Ők örökítették át az emlékeket, némelyek közülük önként, a történelmi idők órének tudatosságával, mások felsőbb hatóságok kérése vagy utasítása eredményeként.

Minden település lakosságának a színe-javát küldte a „nagy verekedésekbe”, hogy nagy részükből csupán táblán őrzött név, másokból hadirokkant maradjon.

Volt téma bőven. A háborúban elszenvedettek mellé társult a politikai töresek, nemzeti tragédiák, hatalomváltások, nemzeti csapások szünni nem akaró sorozata: az 1918-as román nemzetgyűlési határozat, amelyben kijelentették, hogy Erdély egyesül Ó-Romániával, az 1919 év eleji béketárgyalások bizonytalanságai, a Tanácsköztársaság mindent felforgató halvaszületése, a román csapatok hadjárata, amellyel elfoglalták Budapestet, Trianon tragédiája, az új román hatalom sorozatos magyarelles intőzkedései. A túlélésre való berendezkedés, a remény megtartása, hogy nem végleges, hogy van viszszaút, van igazság...

Az itt közölt részletek nem az akkor történetek friss feljegyzései. Miután 1940. augusztus 30., a második bécsi döntés nyomán az Erdélyi Református Egyházkerület – a dél-erdélyi rész kivételével – ismét szervesen a magyarországihoz kapcsolódott, a Magyarországi Református Egyház konventje a 10/1943. számú határozatával kezdeményezte, hogy az egyházkerületek gyűjtsék össze a református lelkészek és családtagjaik összes adatait egy adattárba. Ennek alapján a kolozsvári Igazgatótanács április

2-i 2715/1943. sz. körlevelében továbbította a felkérést az espereseknek és a lelkészeknek. Ugyanezt a körlevelet a Református Szemle 1943. április 20-i számában is közölték.⁸

Az Erdélyből összegyűlt anyagot ma a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár őrzi négy levéltári dobozban TtREL, I. 8. d. 12–15 jelzet alatt.

Ezekből szemlézgettünk az alábbiakban, de az adott terjedelmi korlátok révén csak rövid ízelítőt van lehetőségünk felkínálni. A lelkészek által összeállított emlékezésekből csak azokat a részeket hagytuk itt meg, amelyek a háború kezdetétől a trianoni békeszerződés beálltáig terjedő időszakban történetekre tesznek utalást.

Fülöp Ferenc lelkipásztor – Erdőszentgyörgy⁹

„(...) Az 1916. évi román betörés alkalmával nem tudtunk menekülni, mert József nevű öcsém akkor volt héthónapos. Így a románok nagyon megkínóztak volt. Amikor vonultak vissza, Parajdon 37 civil embert lőtték agyon, akiknek nagy része öregasszony és gyerek volt. Háromnapig fogságunk idején, a téglagyár udvarán mi ástuk meg kényszerítésre egy parajdi embernek a sírját, ahová az elfogott gyermek- és asszonysereg szeme láttára lőtték bele egy másik süketnémával együtt. (...)”

*„... román vagy? Nem.
Magyar vagy? Nem!
Hát akkor mi vagy?
Nemes vagyok. Megvan
a kutyabőröm is.”*

Az 1919. évi »Sóvidéki lázadás« napjában a Kollégiumban voltam. Akkor volt édesapám községi bírósági és Laár Ferenc a lelkipásztor. Az irtózatok reakció, amit a megszálló román hatóság alkalmazott – természetesen – először édesapámon tombolta ki magát. A községünkben három hősi halottja volt az egész akciónak, nem beszélve Abodi Dénes sóváradi születésű emberről, akit az egész község lakosságának szeme láttára lőtték főbe a katolikus temetőben. (...) A marosvásárhelyi kollégiumban is 1920-ban ösztöfogyogdosták a VII–VIII. osztályos diákok egy részét – élükön – Szekeres János kollégiumi tanítóval, s fegyverrejtegetés vádjára címén jól elverték a vizsgálati fogás alatt. (...)”

Tanáraink közül Kóbori Jánosnak volt állandó kellemetlensége a románokkal, aki sehogy sem tudott beletörődni a helyzetbe. (...) Ezért sokszor megbotították. Az első alkalommal neki kellett számolnia a botütleteket, a 24-iknél felkiáltott: »még csak egyet adtok, tolvajok«, erre előlről kezdtek az egészet, amíg ötvenet rá nem mértek. Amikor már közismert lett a románok előtt is, egyik bevitetése alkalmával a szolgálatos tiszt arra kérte, hogy hagyjon fel az irredentáskodással, mert úgy elinternáltatja, hogy karácsony előtt nem kerül haza, a tanár úr azt felelte »hát keetek még akkor is itt akarnak lenni?« (...)”

1925 szeptemberében Nagy Károly püspök úr az Őraljboldogfalvai szórványegyház lévita-tanítójává nevezett ki (...) A gyülekezet nagyon vegyes elemekből tevődött össze. Faji (etnikai, nemzetiségi, a korabeli szóhasználat szerint – szerk. megj.) öntudat nagyon halvány, elszíntelenedett. A templom Árpád korabeli, papi lakása nagy. Utolsó rendes lelkésze Vásárhelyi Lőrincz, a püspök úr édesapja. Ebben a faluban és ennek a környékén döbbsentem rá az elnémult harangok valóságára. Nagyon sok Rákóczi, Rákosi, Kovács etc. nevű román emberrel találkoztam, és amikor azt kérdeztem tőle, hogy román vagy, azt felelte: nem. Magyar vagy? Nem! Hát akkor mi vagy? Nemes vagyok. Megvan a kutyabőröm is. (...)”

Nagyobb Péter református lelkipásztor – Bölön¹⁰

„(...) mint VI. gimnazista éltem át az 1914–18-as világháborút, a forradalmat és a román megszállást. Sírt a lelkem, mikor láttam a román sereget rongyosan, bocsokban, hiányos fegyverrel bejönni. (...) Etéd község és környéke székelységét az 1919-es székelység megmozdulásért, mely felülről volt megszerveve és nem sikerült, behurcolták Székelykeresztúrra. Gyermekektől az öregekig, nem kímélve a nőket, sem véresre verték. Székelykeresztúr utcáin kiabáltak: »Így jár, aki fellázad.«”

Csia Kálmán református lelkész – Székelyszentistván¹¹

„(...) 1916-ban, mint annyi sok erdélyi családnak, nekünk is menekülnünk kellett. Jött a hír: meneküljünk. De hogyan és hová? Kilenc gyermek, egy öreg nagyanya és egy haldokló dédnagyapa, semmi más. Dédnagyapámat eltemettük,

és aztán vég nélküli utakon mi is elindultunk a bujdosók után. Lovak húzták az első kocsit. A másik elé tehének voltak fogva. Így indultunk el. (...) Mi, gyermekek, lármás jó kedvel indultunk el és nehéz betegen, lázban égő testtel értünk Kolozsvárra. Egyszerre öten feküdtünk skarlátban és a kicsi szoba ahová meghúztuk magunkat korházzá változott. (...) Ahogy jobban lettünk, tovább vándoroltunk. Messze az Alföld szívében pihentünk meg. Hazatérésünk után nemsokára elkövetkezett az összeomlás. A kicsiny székely falu tiszta utcáin megjelentek a keleti hadak. Mi az ablakból néztük őket. Egyik a sok közül fegyvert fogott reánk. Este az ablakpárkányáról ellopták a vacsoránkat. Reggel a kert drótján egy rongyos katona lábszárvédőt lengtetett a szél.”

Gáspár Samu lelkipásztor – Bardoc¹²

„(...) Édesapámat, aki húsz éven át volt Bardoc község közszerzetnek és megbecsülésnek örvendő községi bírójára, a megszállás idején a románok 1916-ban elhurcolták, és támasz nélkül maradt családunk csak évek múltán értesült arról, hogy apám a romániai sipotai fogolytáborban flekktyfusban meghalt. (...)”

Özv. Pálffy Istvánné született Borbáth Irén református lelkészné – Bibarcfalva¹³

„(...) Magyarbodzán a m. kir. postánál, mint postamester voltam. 1916 augusztusában, mikor a románok betörték, menekülnöm kellett. A fontosabb iratokat és értékeket megmentve, gyalog vittem 80 km távolságra fekvő Bibarcfalvára lakó szüleimhez. Onnan két nap múlva a kolozsvári posta igazgatóságához mentem, ahol átadtam a megmentett összes pénzt és értékeket. A menekülés izgalmi, minthogy a románok fegyvertűzésében kellett elmenekülnöm, annyira megviseltek, hogy súlyos beteg lettem és fél évig feküdtem Nagy Károly református püspök nagybátyámnál Kolozsváron. (...)”

Nagy Ferenc lelkész – Erdőfüle¹⁴

„(...) 1916-ban a román betöréskor előbb a falu népével együtt a messzi erdőbe menekültünk. Apró kis gyermekekkel

Monarchiabeli katonák pihenőben, tisztálkodás közben Galiciában

az őszi hideg eső, az erdei csípős derek, a hajléktalanság majd egy hétig gyötörtek az erdők vadonjában, míg egyszer csak erőt vettünk, a faluba visszatelepültünk, folyton rettegve az érkező román katonáktól. Szeptember 10-ig (...) egy tehervonaton, marhakupéban elindultunk apósomékhoz, Pápa felé. A nagy ijedség miatt a marhakupéban, tengernyi egyes népség között feleségemet elérte a koraszülés. Vérzett, szerfelett szenvedett, s a már meglévő apró gyermekek a szokatlan környezetben visítottak éktelenül, úgy hogy e rettenetes helyzetben majdnem eszemet vesztettem. A vonat hátsó felén a menekülő csángók a teheneiket is hozták. Oda hátra zarándokoltam, a gyermekeknek tejet kértem, akkor elérőhantam a mozdonyra, hol a tejet felforraltam és vittem a gyermekeknek, akik alig várták már a drága tejecskét. Ha erre az irtózatossá jelenetre gondolok, még ma is borzong a hátam.”

Rozsonday Ádám – Magyarhermány¹⁵

„(...) A következő évben aztán (1916. november) igen tragikus körülmények között meghalt édesapám is. A román betörés alkalmával nem menekült el, otthon maradt, a románok elfogták, megverték és megkínózták. A brassói győzelem után – ahogy a hadvezetőség-től engedélyt nyertem – azonnal hazamentem és szegényt testileg és lelkileg összetörve találtam. Hazaérkezésem második éjszakáján aztán azzal a revolverrel, amit én az esetleges védekezésre magammal vittem, föbe lőtte magát. Az én életem e megrázó tragédiájának hatását még mostanában is sokszor érzem.”

Szőke Miklós lelkész – Ikafalva¹⁶

„(...) Szöröcsén az 1916. évi román betörés után rendes lelkész nem volt. (...) Az először megjelent román katonák nevetségesen ijedtek és gyávák voltak. Jobban féltek, mint mi. De hovatovább mindinkább tudatára ébredtek annak, hogy az ő kezükben van a fegyver és a hatalom, s egyre inkább éreztették is velünk. Gyakran ismétlődtek a házkutatások, fenyegetések, verekedések és elhurcolások. (...) Szüntelen remegés és vigyázás volt az élet (...).

Z. Antal Lajos nyugalmazott református pap – Marosvásárhely¹⁷

Az 1916-os románok bejövételkor elmenekül családotól Budapestre, majd visszatér Zágónba. A román hatóság teljes súllyal kezdi el a névelemzésen alapuló elrománosítási politikáját. Amikor látják, hogy lehetetlen a nyakas székeleyeket megtörni, akkor igyekeznek vagyonukból kiforgatni őket. A jogtalan eljárások ellen a lelkész többször szót emel. Emiatt még a trianoni békeszerződés előtt sokszor bekísérik a helyi csendőrségre, ott többször megverik, hogy a híveket is megfélemlítsék. A trianoni békeszerződés kihirdetése után erősödik a tetteges erőszak, de ekkor már előbb az őrre kísérik, utána a sziguranciára, onnan pedig a törvényszékre.

Az ügyész halálbüntetést kér hazaárulás címén. A védőbeszédet tolmács útján maga mondja el. A három tagból álló bíróság felmentő ítéletet hirdet.

Hazafelé menet derül ki, hogy a törvényszéki elnök gyergyószentmiklósi örmény család szülötte, s arról panaszkodik, hogy a román hatóság őt is folyton szekírozza, ami miatt hamarosan nyugalomba vonul.

„A vonat hátsó felén a menekülő csángók a teheneiket is hozták. Tejet kértem, elérőhantam a mozdonyra, hol a tejet felforraltam és vittem a gyermekeknek.”

Bódi György lelkész – Sajószentandrás¹⁸

„Marosújvárról 1918. szeptember 1-én ismét Székelyudvarhelyre küldött vissza a püspöki kinevezés. (...) Minden munkám katonai ellenőrzés mellett történt. (...) A házkutatás gyakori kedvessége volt a hadseregnek. A tisztviselők eskümegetagadása utáni vasárnap, beszédem miatt megfenyegetett a román prefektus, hogy szuronyos katonákkal vetet le a szószékből, ha még egyszer úgy merek beszélni.”

Wass Lajos lelképásztor – Szilágyórcsön¹⁹

„1916 augusztusában megtörtént a román invázió. Háromszék evakuáltatott. Egyik napról a másikra földönfutó üldözöttek lettünk. Sepsibodok népe a menekülés alatt Nagyszénás Békés megyei községben volt letelepítve. A román invázióval kezdődött népem szenvedése, felbecsülhetetlen kár érte a székely népet. Termését és szép állatállományát otthagya, semmi nélkül mentette meg a pusztát életét. Az alföldi nép semmi megértést, semmi részvétet nem tanúsított a menekülő székelyekkel szemben. Még lakást sem szívesen, csak a hatóságok erélyes közbelépésére adott.

A menekültek sokat nélkülöztek, de az otthon maradtak még többet szenvedtek (...). 1918 őszén fellépett a spanyolnátha. Egymás után hullottak az emberek, egész családok kipusztultak. Én is megkaptam a spanyolnáthát. (...) A Székely Hadosztály hívó szövege Sepsibodokon süket fülekre talált. Nem mozdult senki.”

Szabó Mózes református levita-lelkész – Ége²⁰

„1914. augusztus 1-én, a világháború kitörésekor bevonultam katonának, nyolc nap múlva kivittek a harctérre, hol három és félhavi harctéri szolgálat után orosz hadifogságba estem. Hat évet töltöttem Szibéria két fogolytáborában Berezovkán és Nikolszk-Usszurijszkban. A hadifogságban nem volt lelkipásztorunk. 1916 nyarán két tanítótársammal vállaltuk az istentiszteletek tartását, elhalt társaink eltemetését. 1918 őszéig a berezovkai fogolytáborban minden második vasárnap tartottunk istentiszteletet. 1918 őszén a berezovkai fogolytábort áthelyezték Nikolszk-Usszurijszkba. Itt Bárány István 16-os honvéd őrnagy és az én kezdeményezésemre megalakítottuk a Nikolszk-Usszurijszk-i magyar protestáns hadifoglyok egyházközségét, választottunk két főgondnokot, tizenkét tagú presbitériumot. Ennek az egyházközségnek vezetője, igehirdetője voltam két éven át, a hadifogságból való megszabadulásomig. Minden vasárnap istentiszteleteket tartottunk, beteg testvéreinket könyörödmányokból segélyeztük, bibliaköröket szerveztünk, elhalt testvéreink eltemetéséről gondoskodtunk stb.”

Kiss Lajos lelkész – Magyaró²¹

„(...) Beköszöntésem után nem sokára megtörtént a mozgósítás és híveimnek nagy része, a férfiak úgy elmentek a háborúba, hogy egy része csak éppen 1919-ben került haza, közülük mintegy hetvennyolcan elesvén és sokan megrokknva kerültek haza. (...)”

Molnár Ödön református lelkész – Tancs²²

„(...) Ez az idő életének legnehezebb része. Itt éri az első világháború, azután a román uralom. Felesége 1918. október 26-án a nagy spanyolnáthajárványban meghal, ő maga több mint 40 fokos lázban fekszik. Négy gyermeke közül a legnagyobbik hét éves, a legkisebbik nyolc hónapos. Felesége temetésekor ágyban fekvő, s azután is még sokáig. De a spanyol egyre-másra szedi áldozatait. Temetni kell, de ki végezze el a temetéseket? A szomszéd egyházközségből a lelkészek elmenekültek a forradalom kitörésekor. Mit tegyen? Felkel és temet. (...) Ha a halottas ház megszűnt, nem tud oda menni, gyengébb

Rögtönzött tűzhely Gallicában

annál, a halottat hozzák közelebb, s úgy temet, de még a temetőbe kimenni sem tud. (...)

„... a férfiak úgy elmentek a háborúba, hogy közülük mintegy hetvennyolcan elesvén és sokan megrokknva kerültek haza.”

Kimondhatatlanul fájdalmas volt, amikor mint az állami iskola gondnoksági elnöke az iskolát és javait átadja a román bizottságnak, s annak egyik tagja a magyar lobogót kapcának nevezi, a magyar címet megrugdossa, megtapossa.”

Csog Sámuel lelkész önéletrajza – Nyárszó²³

„(...) 1918 novembere az igazi aggodalmak ideje. A harctérről hazajött katonák szakadatlan lövöldöznek, fenyegetőznek, megtagadnak minden fizetést. Közben megjelennek a székely csapatok. Megszállják a sárvásári iskolát, ami már a templomunk használhatatlansága miatt templom is számunkra. Karácsony estéjén bekényszerítik az ifjúságot az iskolába, egész éjjel táncolnak, az iskolát felforgatják, úgy, hogy az úri szent vacsorát nincs kinek és hol kiosztani. A fékevesztett állati ösztön ujjong. A teljesen felelőtlen elemek felszínre jutnak. Az egyházi élet teljesen szétesik, senki nem akar szolgálatba állni.”

Lányi Lőrincz – Székelyvaja²⁴

„Torboszlói lelkésségem idejére esik a világháború borzalma (...) 1918. november elején a kitört forradalommal megindult a lavina, amely annyi mindent eltemetett, ami nekünk addig az életet jelentette. Átviharzott az országon a forradalom, utána a rettenetes emléké kommunista uralom, amely mindent lábba tiport, ami nekünk szent volt. S mindezeket az időket mintha átaludta volna az én kicsi falum, amikor köröskörül égett minden s nem volt élet- és vagyonbiztonság, az én maroknyi népem csendesen végezte a maga dolgát és nem elegyedett a rombolók közé. 1918 végén, a román impérium kezdetén is türelemmel, okosan viselkedett a népem a Nyárád menti felkelés idején. (...)”

Szakács Ferenc önéletrajza – Désakna²⁵

(A háború alatt) „Lehetőleg igazságosan és méltányosan jártunk el magyarral és oláhval szemben. Az eredmény, hogy Désaknán nem volt tizennyolcas forradalom. Az oláh megszállás alatt, mikor a hatóságok azon ürüggyel, hogy miattam nem lehet Désaknát románizálni, és ki akartak üldözni, az oláh nép mellett állott és védett. (...)”

Kisborosnyó²⁶

„(...) A forradalom kitörése után bevonultam Kolozsvárra a »Székely Zászlóaljhoz« (hadosztályhoz – szerk. megj.). A románokkal folytatott harcokban

megsebesülve fogságba kerültem Nyírkarász mellett. Ez időtől kezdődött életem legnehezebb szakasza (1919. április 25.). A fogság ideje alatt átéltem borzalmak készítették elő arra, hogy egy esztendő múlva kiszabadulva, középiskoláim elvégzése után papi pályára lépjek.

A teológián eltöltött négy esztendő is a legnagyobb zaklatások között telt el. (...)

Mentő István lelkipásztor – Szilágyfőkeresztúr²⁷

„(...) anyagilag és lelkileg elhanyagolt, romokban heverő gyülekezettel találta magát szembe. A lelki elhanyagoltság egyik oka főképpen abban rejlett, hogy a gyülekezet kétharmad része iparos, munkásemberekből állván, akiknek egy része az 1914–18-as világháborúból és az orosz fogságból került haza, s akik az orosz kommunista eszméket hozták haza magukban, aminek az 1919-es forradalmi időkben itthon is tevékeny hirdetői lettek.”

Kertész Lajos lelkész – Székelyszáldobos²⁸

„Közbejött az 1916. évi román betörés, s a menekülés. Nekem is menekülnöm kellett családommal együtt. Az utolsó vonatot lekéstük. Szekeret kapni nem lehetett, s a zabkepezés napján, augusztus 30-án megkaptuk a figyelmeztetést, hogy menekülni kell. Másnap útra keltünk gyalog – a feleségem, (áldott állapotban), hét éves Paula leányom, hat éves Lajos fiam, két éves Mária leányom és én. Mária leányomat az ölömben vittem. A többi gyalog jött, ahogy tudott. Útközben akadt egy-egy jószívű menekülő, kik székéren mentek, s megsajnálta minket és egy-egy rövidebb útra fel-ülítették a gyermekeket a szekérrre, de feleségemmel gyalog mentünk egész Fiafalváig (...), hogy ne legyek ráutalva kegyelemkenyérre. Így jutottam arra az elhatározásra, hogy behívatom magam tábori lelkésznek. (...)

November 7-én érkeztem Lembergbe, s onnan Berezsaniba irányítottak... (..) Harctéri élményeim leírása túlságosan sok időt igényelne, s ezért csak annyit tartok szükségesnek megemlítenem, hogy éltem át ötvennégyórás pergőtűzet. Volt részem zárótűzön át való visszavonulásban. Voltam járőrben. Nagyon sokszor járt közelemben a halál, tömeges temetések alkalmával, úrvacsoraosztáskor, a rajvonalba

járásom alkalmával, kocsin vagy gyalog utazva egyik-másik csapattesthez, sőt csendes vacsorázás közben is, de Isten kegyelmes volt hozzám, s megőrzött. Voltak szolgálataim, melyeknek elvégzésére összes lelkielőmre szükségem volt, de a legérzékenyebb az volt, amikor egy húszéves fiút kellett elkísérnem a kivégzés helyére, s kellett biztatnom, bátorítanom, míg fiatal homlokából sugárban ömlött ki a vér... Bűne csak annyi volt, hogy a frontról hazaszökött, hogy özvegy édesanyját megnézzék, s egy pár bőrdönt készíttve kenyere legyen. Ezért ítélték halálra. S ugyanakkor egy román katona kegyelmet kapott hasonló bűnért. Szegény magyar, milyen kevés volt az értéked akkor is!”

Derzsi Kálmán lelkész – Mezőkölpény²⁹

„Legnagyobb feladat volt a világháború által felzavart családok lelkiállapotának megnyugtatója: a távoli harcmezőkön küzdő édesapák[ka]l és fiakkal való állandó lelki kapcsolat fenntartása, azok érdekeinek, ahol csak szükség volt, megvédése (...) A forradalom kitörésekor, midőn a katonaságról az itthon maradottakra is áterjedt a minden meggondolás nélkül való pusztítás-rombolás és megsemmisítés rohanó szenvedélye – híveim között maradtam. Szeretettel, meggyőző erővel igyekeztem őket ettől a veszélytől távol tartani, s ennek köszönhető, hogy kicsiny falunk békessége, csendessége megmaradt még akkor is, midőn a szomszéd Mezősámsond, Mezőbánd községekben fékevesztett pusztítás, rombolás szenvedélye ragadott el sokakat, s felzavarták a mindennapi élet nyugalmát, csendességét.”

Kacsó Lajos lelkész – Mezőmadaras³⁰

„(...) A forradalom a keretekben nem tett kárt. Annál többet ártott a román impérium! Az agrárreform elvette 66 kataszteri hold kivételével az egyház földjeit. Elvette az iskolafenntartó Pataky Ágota Alapítvány 300 kataszteri hold prima birtokát is. Egyik napról a másikra koldussá lett egyház és iskola. Emberileg minden tőlem telhetőt megkísértem a kisajátítás megakadályozására. Mikor láttam, hogy ez lehetetlen, annak enyhítésére törekedtem. Ez részben sikerült: meg lehetett menteni a paprét dülő tizenegy hold

kanonikáját s a feketei egyház részére is egy ár holdat. Ámde a harcot nem sikerült elég óvatossággal megvívnom. Most látom, hogy a fegyverem sokszor a vérig vágott. (...)

Feljelentettek a katonai hatóságoknak. Közben letépte valaki a község házára kitűzött román lobogót. Óriási bűn volt! Az értelmi szerzőséget nekem tulajdonították. Elfogtak. Tamás mezőbándi volt tanító viselve még a honvédtiszti ruhát, vezette a román nemzetőröket ellenem. Levittek Mezőbándra. Rusu prim-prétor kihallgatás után elbocsájtott, de az eljárást beindította ellenem. Feleségem előkészítette az utat, hogy meneküljek ki Magyarországra. F. Mihály Zsigmond főgondnokunk tanácsára nem mentem. 1919. február 20. körül egy éjszaka arra ébredtünk fel, hogy valaki zörgeti – idegesen – a hálószobánk ablakát. Kinyitom. Surányi Samu, a mezőbándi Teleki-birtok gazdatisztje áll lóháton az ablak előtt és a következőket mondja: Rózsika (a marosvásárhelyi postásnő Surányi testvére) az este egy sürgönyt vett le, amelyben ez áll: Kacsó Lajos mezőmadarasi lelkész tartóztassa le és kísérelje Iași-ba! A távirat a csendőrpáncsnokságnak szól. Rózsika csak reggel kézbesíti, addig van még időd, szaladj. (...)

„Legnagyobb feladat volt a világháború által felzavart családok lelkiállapotának megnyugtatója: a távoli harcmezőkön küzdő édesapák[ka]l és fiakkal való állandó lelki kapcsolat fenntartása.”

Februártól október végéig bujdostam emberek elől bujkálva, egy-egy félreeső papi ház oldalszobájában meglapulva. Márciusban Darabont Mihály marosvásárhelyi lakos – előttem ismeretlen vármegyei altiszt – felajánlotta lakását menedékkül, s ha jól emlékszem, április elején belopódzkodtam egy hajnalban Marosvásárhelyre. S ez a román szolgálatból élő ember veszélyeztette állását, szabadságát, testi épségét – biztos fedezéket nyújtott számomra. Isten áldja meg őt s jó feleségét, Báthy Elizát mind a két kezével! Náluk nélkül, ha Isten nem küldi őket segítségemre, elveszett ember vagyok! Nem volt már papi hajlék, aminek ajtaja megnyílt volna számomra.”

Jakab József református lelkész – Bögöz³¹

„1920. július 8-án korosztályomat a románok sor alá állították. A sorozásra magyar nemzetiszín és fekete zászlóval mentünk. A zászlókat én adtam ki a templomból, hol a magyar zászló elrejtve őriztetett. E tény miatt egyévi vizsgálati fogság után, kétévi börtönre ítéltettem. Börtönbüntetésemet Nagyszebenben, majd a Regátban, Krajován kellett kitöltenem. 1922. szeptember 17-én helyeztek szabadlábra a nagyváradi börtönből, hová mint cserefoglyot szállítottak Magyarországon lévő foglyokkal való kicserélés végett.”

Fekete Károly református lelkész – Bádok³²

„(...) Beiratkoztam a dévai állami tanítóképzőbe (...) kértem a minisztertől félkedvezményt, s a miniszter egészet adott. Déván végeztem két évet, s onnan katonai szolgálatra bevonultam 1918. március 15-én (...) A Székely Hadosztályban a csucsai fronton teljesítettem szolgálatot, mint hadapród őrmester. A barátкаи postán, mint a 38. hadosztályparancsnokság telefonkezelője, én vettem le telefonon Kun Bélától a tanácsköztársasággá alakulásról szóló parancsot. Beszéltem vele. Román fogságba kerültem. Onnan hazajöttem és a falubeli román csendőrség annyit vert, hogy a lelkem is keserű volt miatta.”

Regény Pál lelképásztor – Krasznacégény³³

„1911. november 20-án születtem Bustyaházán (Máramaros vármegye – ma Ukrajna, szerk. megj.). (...) A helybeli elemi iskola elvégzése után édesapám a Sárospataki Református Gimnáziumba íratott be, ahol érettségiztem is. Gimnáziumi tanulásom alatt két éven át szökve jártam át a magyar–cseh trianoni határon, mert a csehek, annak dacára, hogy minden elődöm cseh megszállt területen született, nem adták meg az állampolgárságot, végül elismerték, s mint útlevelel utazó diák beiratkoztam a debreceni egyetem teológiai fakultására.

A fenti események nemcsak a háborús és ellenséges idők borzadalma, veszteségeit, gyászát hordozzák, de a nagy tanulságot is: nem csak a vesztesek szenvednek és a győztesek ünnepelnek. A háborúnak csak vesztesei vannak, s a mindkét félen esett sebeket csak a közös emlékezéssel, közös építő célok egyeztetésével lehet [gyógyítani].”

Katonasírok Galíciában

Képek: Állami Levéltárak Kolozs megyei szolgálata, Kelemen Lajos hagyatéka

Száz év eltelt. De még mindig rengeteg tennivalónk van ezen a téren. Sőt, amint kitetszik a politikai-társadalmi kontextusból, az egykori vesztesek utódainak kell felülkerekedni a múlt nyomorúságain és lehetőséget adni a többségnek, a győzteseknek az újrakezdésre a megbocsájtásban.

Jegyzetek

- 1 A moldvai csángók a világháborúk kapcsán következetesen ezt a kifejezést használják
- 2 Cultura-MTI / 2013. november 11. hétfő / Aktuális, Háttér
- 3 Topor István: Tudod-e, milyen szerepet játszott a compiegne-i vagon az I. és a II. világháborúban? <https://korok.webnode.hu/news/tudod-e%2C-milyen-szeret-jatszott-a-compi%C3%A8gne-i-vagon-az-i-es-a-ii-vilaghaboruban-/> u. m. 2018. november 20.
- 4 Előüzent Ferenc Jóska. *Katonadal*. In: Cseh Tamás: *Magyar katonadalok és énekek a XX. századból*.
- 5 Somogy megye kellős közepében. *Katonadal*. In: Cseh Tamás: *Magyar katonadalok és énekek a XX. századból*. <https://www.discogs.com/Various-Magyar-Katonadalok-%C3%89s-%C3%89nekek-A-XX-Sz%C3%A1zadb%C3%B3l/release/8003595>. U. m. 2018. november 20.
- 6 Hány magyar katona halt meg az I. v. ban? *Múlt-kor Történelmi Magazin*. 2013. augusztus 15. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=39456>.
- 7 Lásd Kacziáni Géza: *Az egyévi önkéntes a közös hadseregben és a M. Kir. Honvédségben. Kézikönyv egyévi önkéntes jelöltek*

továbbá papnövendékek, tanítójelöltek, öröklött mezei gazdaságok birtokosai, családfenntartók és a hatóságok számára. 1889. Budapest, Franklin Társulat.

8 *Református Szemle*. 1943. ápr. 20. 166–170. old.

9 TtREL, I. 8. d., 12., Erdőszentgyörgy (67), 33–45.

10 TtREL, I. 8. d., 12., Bölön (39), 1–4.

11 TtREL, I. 8. d., 15., Székelyszentistván (310), 9–17.

12 TtREL, I. 8. d., 12., Bardoc (19), 25–36.

13 TtREL, I. 8. d., 12., Bibarcfalva (30), 1–18.

14 TtREL, I. 8. d., 12., Erdőfüle (66), 18–26.

15 TtREL, I. 8. d., 14., Magyarhermány (185), 18–31.

16 TtREL, I. 8. d., 13., Ikafalva (112), 50–61.

17 TtREL, I. 8. d., 14., Marosvásárhely (209), sz. n.

18 TtREL, I. 8. d., 14., Sajószentandrás (271), 1–9.

19 TtREL, I. 8. d., 15., Szilágygörcsön (323), 1–21.

20 TtREL, I. 8. d., 12., Ége (71), 31–36.

21 TtREL, I. 8. d., 14., Magyaró (183), 12–13.

22 TtREL, I. 8. d., 15., Tancs (342), 20–30.

23 TtREL, I. 8. d., 14., Nyárszó (252), 3–7.

24 TtREL, I. 8. d., 15., Székelyvaja (314), 14–24.

25 TtREL, I. 8. d., 12., Désakna (56), 26–69.

26 TtREL, I. 8. d., 13., Kisborosnyó (141), 1–3.

27 TtREL, I. 8. d., 15., Szilágyfőkeresztúr (322), 4–7.

28 TtREL, I. 8. d., 15., Székelyszáldobos (309), 17–34.

29 TtREL, I. 8. d., 14., Mezőkölpény (221), 1–11.

30 TtREL, I. 8. d., 14., Mezőmadaras (222), 9–28.

31 TtREL, I. 8. d., 12., Bögöz (38), 8–9.

32 TtREL, I. 8. d., 12., Bádok (21), sz. n.

33 TtREL, I. 8. d., 13., Krasznacégény (167), 1–2.

K. Kovács István

Rosszcsont Zénó vándorútra ment

Rendhagyó hír „rázta meg” nemrég Székelyföld számos iskoláját és óvodáját, ugyanis Zorkóczy Zenóbia színművésznő, alias „Rosszcsont Zénó”, gondolt egy merészet, és „megszökött” otthonról, hogy néhány hónap alatt eljusson 100 olyan településre, ahol „még a madár sem jár”.

Interaktív gyermekelőadásával, amelynek címe: *Rosszcsont Zénó jó szeretne lenni*, Hargita, Kovászna és Maros megye olyan falvait vette célba, ahova nagyon ritkán, esetleg soha nem jutnak el a gyermekeknek szóló előadások, tekintve, hogy olyan kistérségekről van szó, ahol a tanulók létszáma olykor (értsd: óvodások és iskolások együtt!) nem haladja meg a tíz-tizenöt főt, ráadásul ezek a vidékek általában

megélhetési, gazdasági és anyagi gondokkal is küzdenek. A művészno rendhagyó turnéterve felkeltette a Nemzeti Kulturális Alap kurátorainak is az érdeklődését, akik felismervén a nevelő célú, művészi és kulturális programtervezet fontosságát, támogatást nyújtottak a projekt megvalósításához. Ennek köszönhetően, az előadások mindenki számára ingyenesek voltak, ráadásul, a produkció úgymond „házhoz ment”, tekintve, hogy az iskolák, óvodák épületeiben kerültek bemutatásra.

Ki, vagy mi is az a rosszcsont, tevődik fel a gyerekekben a kérdés, és közös erővel meg is születik a válasz: rosszcsont az, aki nem segít a szüleinek, aki nem készíti el a házi feladatát, aki csúnyán viselkedik a kistestvérével, aki

Rosszcsont Zénó Sepsibüksádon, Bőjte Csaba ferences szerzetes egyik gyermekotthonában

Zorkóczy Zenóbia Rosszcsont Zénója és margittai gyermekközössége 2018 januárjában (Képek: Zorkóczy Zenóbia Facebook-oldala)

hanyag, hányaveti, pontatlan és meghúzza a macska farkát. Rosszcsont Zénó mindezen tulajdonságokkal rendelkezik, de vajon sikerül-e megváltoznia?

Az előadás minden nézőt személyesen megszólít, senki nem maradhat passzív szemlélő, mindenkinek részt kell vennie az alkotási folyamatban. A gyerekek pedig kicsitől nagyig, lelkesen részt is vesznek a produkció kibontakoztatásában.

Mire jó egy lepedő? Kiderül, hogy bármire, ha kicsit elrugaszkodunk a konvencióktól és szabadjára engedjük a fantáziánkat. Egy lepedővel szellemesdit lehet játszani, de vándorbatyunak sem megvetendő. Pillanatok alatt sátrat rögtönözhetünk belőle, vagy akár ugrókötelet. Lehet utazni is rajta, mert a repülő lepedő amolyan helyi székely invenció, kistestvére a keleti repülő szőnyegnek. Csak éppen rá kell hangolódni a szférák zenéjére, és máris, huss... De a lepedővel bármit és bárkit el is lehet tüntetni egy pillanat alatt, és lehet akár terülj-terülj asztalkám is, amely annyi finomságot kínál, hogy a gyermekek sorba állnak a képzeletbeli fagylatelőző és önfeledten nyalják

a láthatatlan fagyikat, vigyázva, hogy ne csöpögtessek vele a ruhájukat. Vigyázz a torkodra, mert nagyon hideg! – mondják olykor egymásnak.

Az önfeledt, hihetetlenül pörgő, dinamikus játék gerincét Hervay Gizella *Kobak könyvének* tanmeséi, illetve László Noémi gyermekversei képezik, de az előadás igazi lényege az improvizáció, a helyi, alkalmi lehetőségekre való ráhangolódás, az adott helyzetek, szituációk receptív lereagálása és beépítése a történet menetébe.

Egyfajta pszichológiai mélyfúrás is az előadás: a gyermekek felfedezhetik önmagukban is a rosszcsontság szimptomáit, hiszen ki az, aki soha nem hagyta otthon a számtanfűzetét, ki az, aki még soha nem árulkodott, veszekedett, feleselt? De az előadás katartikus folyamata során mindenki „gyógyítóvá” is válik, hiszen jobbnál jobb ötletek, megoldások, lehetőségek születnek kollektív munkával arra, hogy miként lehet e rossz tulajdonságokat kiköszörölni, és jobba válni.

A pedagógusok olykor aggódtak, hogy az osztályterem kicsi lesz, vagy az óvodai terem nem felel meg majd

az előadás követelményeinek, de ezen aggodalmak alaptalannak bizonyultak, mert Zorkóczy Zenóbia Rosszcsont Zénója úgyis megtalálta a maga helyét: bebújt az asztal alá, felpattant az asztal tetejére, kilépett a játéktérből a nézőterre, illetve beinvitálta a nézőket a játék terébe, feloldván ezzel a néző és előadó közötti különbséget és távolságot. Mindenki néző és résztvevő egy időben, és mindenki ötlete, hozzászólása, véleménye fontos abban a folyamatban, amely a rosszcsontságtól a megtisztulás, a megjavulás irányába halad.

Élő, lüktető, fordulatokkal teli játék ez az előadás: élmény és ünnep minden néző, minden résztvevő számára. Az ünnepek egyik lényege pedig az, hogy időnként megismétlődnek, és repesve várni lehet, számolván, hogy hányat kell még aludni, amíg újra itt lesznek, elhözvén a csodát a mindennapokba.

Reméljük, hogy Zorkóczy Zenóbia színésznő jóvoltából, és a NKA támogatásának köszönhetően ez a csoda is megismétlődhet majd, újra és újra ezen a száz településen, hol eddig „még a mádar sem járt”.

Killyéni András

A kolozsvári vívósport 200 éve margójára

Rejt a kolozsvári sportélet olyan kincseit is, amelyek egyediek az egyetemes sporttörténetben. Olyanokat, amelyek egyaránt részei a magyar és a román sportmúltnak, és amelyekre mi kolozsváriak igen büszkék lehetünk. Ilyen kincs a kettőszáz éves szervezett vívóélet története* – amely önmagában is óriási sikertörténet.

Kevés olyan közösség létezik, amely ilyen hosszú folytonos, szervezett eseménysort datál – és ami a legfontosabb, immáron dokumentál is. Mert mi, kolozsváriak, kisebb túlzással élve a kettőszáz év vívásának minden percével a tudunk számolni.

Tudjuk, ki alakított először vívóiskolát Kolozsváron: Gaetano Biasini 1818-ban. Ugyanakkor feljegyeztük, ez az iskola mikor vált nyilvános szervezetté: 1824-ben, Bölöni Farkas Sándornak köszönhetően. És ha már a nevé említettük, akkor ismerjük egyben az első erdélyi „sportmenedzsert” is.

Ismerjük ezen vívóiskola alapítóit: akik adományának köszönhetően az intézet 1833-tól részvénytársasági formában a szegényebb sorsú vívók számára is megnyithatta kapuit.

Tisztában vagyunk vele, hogy mekkora erőfeszítés volt elődeink számára a vívóiskola újraalapítása és fenntartása a bukott szabadságharc után.

Immáron fényképekkel is dokumentáltuk, hol volt Kolozsvár első szakszerű torna- és vívóterme, a Tornavívóda, amely 1872-től biztosította többek között a szakszerű vívás oktatását. Hasonlóképp korabeli képről ismerjük az 1880-as évek vívóit is.

A kolozsvári tudományegyetem volt az első Magyarországon, amely állandó torna- és vívótermet alakított ki, ugyanakkor szakszerű oktatást alkalmazott, hogy az egyetemi sportélet a legmagasabb szinten történjen. Ennek alátámasztására elég egy név: Posta Sándor, aki Kolozsváron vált országosan ismert vívóvá, és 1924-ben magyar színekben olimpiai bajnok lett.

Becsüljük Ozoray-Schenker Lajos, Kolozsvár legsikeresebb edzőjének munkásságát, s mindazt, amit az 1920-as évek elejétől nyugdíjazásáig tett! Hiszen idősebb korában, az ötvenes években is igazi sikerlovacs volt, három nemzetközi sikerben is fontos szerepe volt: tanítványai szereztek Románia első érmét világválogán, az első olimpiai érmet, illetve az első világbajnoki címet: Uray Zoltán, Orbán Olga és ifj. Guráth Béla személyében.

Ma is „díva” Kolozsváron Orbán Olga – ma is rajonganak érte mindazok, akik ismerik, látták vagy hallottak arról, hogyan vívott ő közel harminc éves karrierje alatt. Erre három évszám a bizonyíték: 1956, 1962, 1969 – egy olimpiai ezüst és két világbajnoki cím, egyéniben és csapattal – a többiről oldalakat lehet írni.

És büszkeségünk, hogy Kolozsvárról indult Pap János ifjúsági világbajnok

Kolozsvár első vívótermének épülete, a Redut

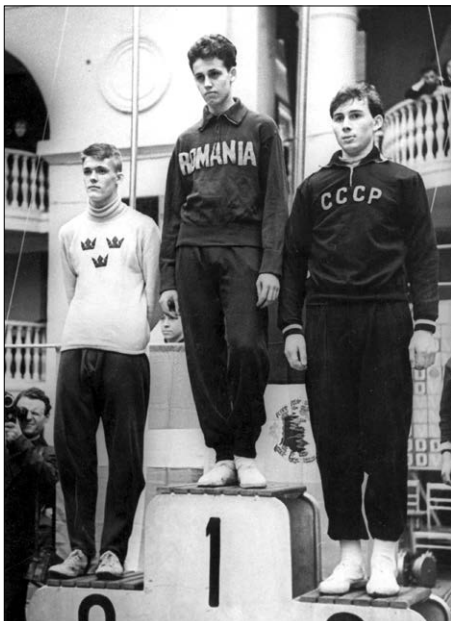
Dr. Kóváry Mihály (1837-1890) vívómester, a Kolozsvári Atlétikai Club tagja és alelnöke

Br. Kendeffy Ádám (1796-1834) erdélyi főnemes, a kor kiemelkedő sportembere

kardozó, olimpiai érmes versenyző, aki fantasztikus sportdiplomata karriert futott be: a nemzetközi vívósövetség technikai igazgatójaként forradalmasította a vívóversenyek lebonyolításának rendszerét. Öt olimpia és több mint harminc vívóvilágverseny főszervezője volt.

És ne feledkezzünk meg Habala Péterről, akinek az élete összefonódik a vívással, aki ma is aktív, emellett a legújabb sikerek kovácsa. Sikerei közül nehéz választani, ennek ellenére Radu Dărăban neve felett nem lehet elsiklani:

Az 1960-as leningrádi (szentpétervári) ifjúsági világbajnokság párbajtőr versenyének dobogószínei. Balról: Wahlberg (Svédország), Guráth Béla (Románia), Alekszej Nyikancsikov (Szovjetunió)

mióta visszatért Kolozsvárra, Habala irányításával rekord számú román bajnoki címe lett (9 országos bajnoki cím – és ez a szám tovább nőhet), illetve immár kolozsvári edzőként tevékenykedik mestere mellett. Gyönyörű példája a kontinuitásnak.

Ízelítőként válogatott események, amelyekre igen büszkék vagyunk. De a realitáshoz hozzátartozik, hogy ezek közül számos eseményt nem jegyez a román sporttörténet. És itt álljunk is meg egy pillanatra két – szerintem igen reprezentatív – történet erejéig.

„Visszamentem a kollégiumba, ahol laktunk, megvacsoráztam, boldogan, hogy döntős vagyok, kértem egy üveg sört. Amikor a sör vége felé tartottam, Sanyi bácsi (Csipler Sándor – szerző megj.) jött ordítva: »Tedd le azt a sört, te szerencsétlen! Telefonáltak, hogy mégis megtartják a döntőt«.

Szerencsére a formám megvolt, a sör adott egy kis önbizalmat, én pedig életemben olyan jól nem vívtam, mint akkor. Egy találaton múltott, hogy nem kerültem kettős döntőbe Gyuriczával (Gyuricza József – szerző megj.), így lettem aztán harmadik, mert Szőcsnek (Szőcs Bertalan – szerző megj.) is ugyanannyi győzelme volt, mint nekem. Egy tuson múltott, hogy nem voltam második, és két tuson, hogy nem lettem első.” (Uray Zoltán visszaemlékezései)

„A döntőbe »besétált«, de ott megtorpant, és egy vereséggel indult. A közép-döntőben id. Guráth Béla régi barátjának, a marosvásárhelyi születésű Szabó Lászlónak, a Budapesti OSC edzőjének a kérésére leadott Szekeresnek, a Honvéd

vívójának egy asszót. A leadott asszókat pedig vissza kell adni (íratlan törvény, ezt kívánja a becsület), de a budapesti vívó a csörte előtt röviden közölte ellenfelével, nem adja vissza az asszót! Ez hirtelen megzavarta versenyzőnket, nem tudott koncentrálni és veszített. Ezután viszont sikerült legyőznie a későbbi háromszoros világbajnok Alekszej Nyikancsikovot. A kilences döntő folyamán a magyar szövetségi kapitány is segített, a szintén balkezes Dunay Pál (1932-es párbajtőr Európa-bajnok) taktikai tanácsai és biztató szavai: »Fiam, benned látom az utódomat«. A román ifjúsági válogatottnak kísérő Csipler és Vîlcea edzőktől hiába várt stratégiai tanácsokat, mert egyikük sem párbajtőrözőtt.»

Nagy volt a sértődés, amikor a frissen sült világbajnok a nagy nyilvánosság előtt megköszönte Dunay Pál támogatását. A legutolsó csörtét Nyikancsikov és Szekeres vívta. Guráth már csak drukkolni tudott a magyar vívónak, aki végül nyert, így Guráth megszerezte pályafutása legjelentősebb eredményét, és egyben Románia első ifjúsági világbajnoki címét.” (Guráth Béla visszaemlékezései)

Ne gondolják, hogy apró, jelentéktelen visszaemlékezésekről van szó. Egyik sincs túllícitálva. Az első eseménysor a román vívás első világversenyen szerzett érmét örökíti meg – Uray Zoltán nyerte az 1954-es főiskolás világbajnokságon. A második a román vívás első aranyérme – ifj. Guráth Béla „hozta” az 1960-as ifjúsági világbajnokságról. És miért fontosak? Mert ezeket egyetlen romániai szakirodalmi mű sem dokumentálta soha.

Kolozsvár sporttörténetét csak mi, kolozsváriak kutathatjuk fel, a helyi sportolók és hozzátartozók közreműködésével. S íme a vívók élen jártak, adott a létező legjobb példa, hogyan kell ezt a feladatot elvégezni. Biasini, Farkas Sándor, Vermes, Posta, Ozoray-Schenker, a Hintz fiúk, Guráth és fia, Uray, Orbán, Ghilezan, Pap, Habala, Gyurkán, Codreanu, Dărăban. És sokan-sokan mások. Akiknek nevét és eredményeit immáron egy album őrzi, amely ráadásul két nyelven is megjelent, növelve ezzel hiánypótló jellegét.

Minden olyan munka szükséges, amely segít megmenteni a sporttörtéket: ezek még léteznek és ismertek, a kolozsvári kultúrtörténet szerves részét képezik. És ez volt a célja a szerkesztő csapatnak, élén dr. Guráth Bélával. A feladat pedig – szubjektív véleményem szerint – jelszerűen sikerült!

*Kolozsvári vívás. A kolozsvári vívók és vívómesterek bicentenáriuma 1818-2018. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2018.

Suba László

A falusi gyermekek hagyományos gyermekjátékai mai szemmel

Elsősorban saját gyermekkorom, tehát az 1950-es évek hagyományos játékait szeretném bemutatni. Az akkori falusi élet főbb vonásai olyanok lehettek, mint őseinké két-három évszázaddal azelőtt. A lakosság nagy része növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozott. Mindent megtermeltek, ami az élet fenntartásához szükséges volt. A gyermekek természeti környezetben nőttek, megismerték a növényeket és az állatvilágot. Már néhány éves kortól a szülőknek segítettek a munkák elvégzésében.

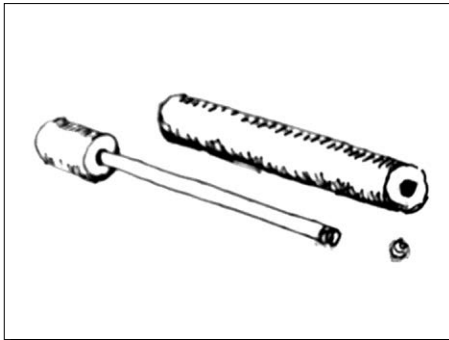
A pszichológusok és a néprajzi szakemberek hangsúlyozzák a játék fontosságát a gyermek fejlődésében. Azt mondhatjuk, a játék a gyermek alaptervékenysége és örömforrása, segíti a gyermek érzelmi, értelmi és szociális fejlődését. A különböző fejlődési szakaszokban a gyermekeket más játékok érdeklik. Felsorolok néhány játékot, olyanokat, amelyeket a gyermekek maguk is elkészíthettek, miután a nagyobbak megmutatták nekik. Nem társasjátékokról van szó, hanem olyanokról, amelyeket a környezetükben található hulladék anyagokból vagy növényekből elő lehetett állítani. Ezek a játékok kitöltötték a gyermekek magányos óráit.

A gesztenyébe fúrt kicsi lyukba egy, két vagy három tyúktollat tettünk, feldobtuk, majd lassan szállt lefelé, mint az ejtőernyő, és közben forgó mozgást végzett. A sípoknak sokféle fajtáját ismertük, amelyek különböző növényekből készültek. Egy gyermekláncfű négy-öt centiméteres szárát könnyű volt megszólaltatni, ha egyik végét kisé összenyomtuk, és belefújtunk. A tölkelevel szárából egy mélyebb hangú síp készülhetett. Erőteljesebb volt a fűzfa héjából készült síp, amelyhez azonban bicska kellett: a fűzfaág egy centiméteres, vékonyabb részéről egy négy-öt centiméteres szakaszt leválasztunk,

majd a bicska nyelének ütögetésével elérjük, hogy a héj leváljon, és sípnek alkalmas legyen. Ennek a fűzfasípnak a továbbfejlesztésével egy egyszerűbb furulyát is lehet készíteni a megfelelő bevágások hozzáadásával. Surrogó hangot adott ki egy nagyobb gomb is, ha két ellentétes lyukat cérnával összefogtunk, a cérnát harminc-negyven centiméteres hosszúságban összekötöttük, és két tenyér között húzogatóssal pergettük. A kukorica szárából hegedűt is készítettünk. Erre egy vastagabb és egy vékonyabb szárrészt használtunk, amelyeknek felhasítottuk a vájt oldalon a húrnak való részeket, és ezeket kitámasztottuk pálcikákkal. A két hegedű egymáson való húzogatóssal erőteljes hangzásokat értünk el. Ha a kukorica száráról van szó, akkor leírom, hogyan készítettünk belőle vízimalmot, ami nálunk a Küküllő partján is működött. Egy vastagabb kukoricaszárrészt átszúrtunk három-négy egyenlő hosszúságú vesszővel, és a végére vékony kukoricaszárból lapátokat szereltünk. Ezt a szerkezetet két ágasfa segítségével a patakvíz fölé szereltük. Nagyon szépen működött egészen addig, amíg a szomszédgyermekek szét-szedték. A dinamikusabb játékok közül szerettem a karikázást. Egy húszcentis vaskarikát szépen lehetett drótból hajlított bot segítségével hajtani. Az abroncsot egyszerűen fadarabbal, ütögetéssel hajtottuk.

A fiúk kedvelték a nyíl készítését, amit fűzfaág hajlításával oldottak meg. Hasonlóan a parittyá is kedvelt volt, de ugyanolyan veszélyes is lehetett. A legfontosabb része a gumiszalag volt, amelynek közepére bőrből perselyt tettünk, a végeit ágasfához kötöttük. A puska, lyukas kulcs és szeg segítségével működött, amiket dróttal összekötöttünk. A kulcs belsejébe gyufafejből nyert anyag került, majd a szeg következett. A szeg erőteljesen

A gesztenyébe fúrt kicsi lyukba egy, két vagy három tyúktollat tettünk, feldobtuk, majd lassan szállt lefelé, mint az ejtőernyő, és közben forgó mozgást végzett.

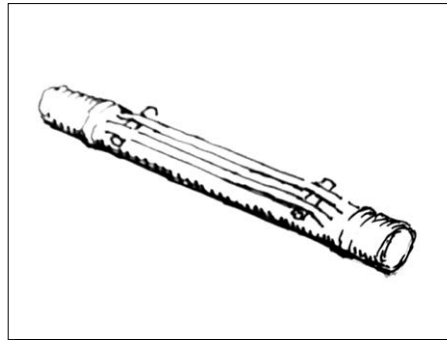

Bodzafapuska

kőhöz kellett verni, azért, hogy a puska szólaljon meg. A puska szelídebb változata bodzafa ágából készült. Mint ismeretes, ennek a fának a belsejében lágy anyag van, amit könnyen ki lehet szedni. A golyók vizes csepűből készültek. A cső egyik végébe került egy golyó, a másik végébe egy dugattyú indult, melynek végére vizes csepűkötő lett tekerve azért, hogy jól zárjon. A dugattyú előrehaladásával a sűrített levegő kirepítette a golyót. Ez a szerkezet vízpuskaként is működhetett, ha golyó helyett egy megfelelő nagyságú gombot tettünk a cső végébe. A dugattyú segítségével vizet szívunk a csőbe, visszanyomással pedig kilövelltük.

A gyermekek megismerkednek az anyagokkal, eszközökkel, gyakorlati eljárásokkal, mert ezek az intellektuális képzéssel együtt hozzájárulnak személyiségük fejlődéséhez.

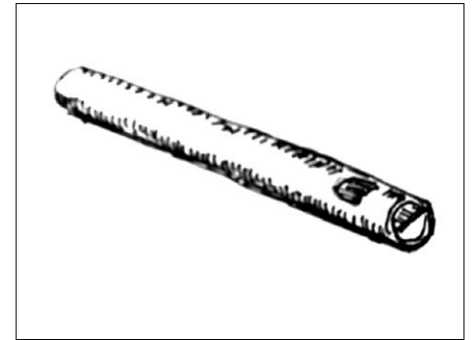
Rudolf Steiner a Waldorf-iskola elindítója volt, amelyben a kézműves mesterségeknek is nagy jelentőséget tulajdonítanak. A gyermekek megismerkednek az anyagokkal, eszközökkel, gyakorlati eljárásokkal, mert ezek az intellektuális képzéssel együtt hozzájárulnak személyiségük fejlődéséhez. Gyermekkoromban is a felnőtteket utánozva a hagyományos mesterségek fogásait gyakoroltuk. A kukoricacsúhé felhasználásával lábasalávalót és lábtörlőt készítettünk, na és a puliszkás fazék kosarát, mert amikor levették a tűzről, továbbra is keverni kellett a forró puliszkát. A gyermekek feladatai között szerepelt a kapálás, kaszálás,

Hegedű kukoricaszárból

a széna begyűjtése és a háziállatok gondozása is.

Érdeemesnek tartom néhány mondatban bemutatni Jean Piaget (1896–1980) svájci pszichológus munkásságát is, mert szoros kapcsolatot látott a játék és a gyermek szellemi fejlődése között. Szerinte a gyermek a játékban konstrukciókat, gondolati sémákat, emlékeket hoz létre tapasztalataiból, amelyeket később felidéz és alkalmaz élete során. A játékfejlődés útjai a következők: 0–2 év: a mozgásos koordináció fejlődése; 2–7 év: a szimbólumképzés szakaszába lép, a szerepjátékok fontossá válnak, fejlődik fantáziájuk; 7–9 év: a szabályhangsúlyos játékokkal fejlődik erkölcsi érzékük; 9–13 év:

Fűzfásíp

ilyenkor a tanulás lesz fő tevékenységünk, de szabadidejünkben a szabályjátékok is szerepelnek. Piaget ezeket a megfigyeléseket saját lányai fejlődésében tapasztalta. A tanuláselmélet terén is végzett kutatásokat, amelynek során azt bizonyította, hogy „az ember teljes mértékben a tapasztalatok és a tanulás eredménye”.

A játék jelenléte a magasabb tudományokban is bizonyított. Neumann János (1903–1957) a játékelméletet alkalmazta a közgazdaságtanban, hadászatban, társasjátékokban, evolúcióelméletben. A matematikai elméletek, mint például a valószínűség számítás képezik a játékelmélet alapjait. Munkásságával hozzájárult a számítógépek kifejlesztéséhez, amelynek első példánya 1944-ben készült az ő közreműködésével.

Ha betekintünk a művészetek történetébe, láthatjuk, hogy a művészeket érdekelték a játékok ábrázolása is. Egyik régebbi példa erre id. Pieter Bruegel flamand festő *Gyermekjátékok* című festménye 1560-ból, amelyen kétszáz gyermek és nyolcvan játék szerepel. A jeleneteket felülnézetből mutatja azért, hogy minden játékot látni lehessen. A kártyajáték társadalmilag elfogadott volt, így sok festményt ismerünk ezzel a témával. Caravaggio olasz festő a 16–17. század fordulóján élt, *Kártyázók* című munkája életképszerű, manierista stílusú. Paul Cézanne posztimpreszionista festő az 1890-es években festette a *Kártyajátékosok* című festményt, amely nemrég óriási áron cserélt gazdát, gondolom azért, mert a festő példaképe lett a következő nemzedékeknek. A magyar művészet tájain is vannak játékokat ábrázoló munkák, így Glatz Oszkár *Birkózó fiúk* (1901), és id. Ferenczy Károly *Kavicsot hajigáló fiúk* című festménye (1890). Csak néhány példa, de ezeken kívül sok festmény, szobor bizonyítja, hogy a művészek is komolyan vették a játékot. Egy művész mondta egyszer: „Én játszom, de ti gyetek komolyan.”

Homokban játszó gyerek 1929-ben (forrás: Fortepan)

Nagy Béla

Rövid betekintés a kaktuszok világába

„Egyetlen kaktusz sincs
úgy tele tövissel, hogy
ne férne el rajta virág.”
(japán népi mondás)

Virágzó amerikai tsuda gróf Bánffy György bontsidai kertjében” – adja hírül az 1700-as évek végén az egyik akkori-ban megjelenő újság. A szenzációnak szánt híradás egy, a szűkebb hazánkban akkor még ritkaságnak számító pozsgás növény, az *Aloe* virágzásáról tudósítja a lap olvasóit, bár a „tsuda növény” leírása tulajdonképpen egy másik, szintén pozsgás növényre, egy *Agavéra* utal (az agavékat akkor még az aloéhoz sorolták). Azonban amit Erdélyben akkor még különlegességnek, egzotikumnak tartottak, az a pozsgás növények, és ezen belül a kaktuszok őshazájának számító Afrikában, illetve az amerikai kontinensen már évezredek óta ismert volt. Az afrikai bennszülött törzsek, akárcsak a perui inkák, a mexikói aztékok vagy az észak-amerikai indiánok számára a pozsgások, illetve a kaktuszok a mindennapi élet velejárói, vallási szertartásaiknak, kultúrájuknak fontos részei voltak. Bár természetszerűleg régészeti leletek nemigen maradhattak fel növényekről, bizonyos régészeti feltárások alapján bizonyíthatóvá vált, hogy az amerikai őslakók már 9000 évvel ezelőtt rendszeresen fogyasztották a fügekaktusz termését, és számos más gyakorlati felhasználásukat is ismerték.

A kaktuszok kialakulása

A növényvilág evolúciója során megjelenő pozsgás (szukkulens) növények, és ezen belül a kaktuszok kialakulásának ideje és módja tekintetében a természetudósok körében nincs egy általánosan elfogadott elmélet. A szukkulencia, mint a víz tárolására kialakult, a kaktuszok sajátos életformájának megjelenése körül, mely az időszakos vízhiány, vagy a növény számára nem megfelelő víz (pl. sósvíz) következtében alakult ki, még sok a bizonytalanság és mind a mai napig megválaszolásra váró kérdés.

A *Rhipsalis* kaktusznemzetség interkontinentális előfordulása az amerikai kontinentstől Afrikán át egészen India délnyugati csücskéig azt a hipotézist támasztja alá, miszerint a pozsgás növények úgy 100-120 millió évvel ezelőtt, a földtörténeti középkor elején alakulhattak ki, amikor még két őskontinens, a Laurázsia (a mai Észak-Amerika, Grönland, Európa, Ázsia) és a Gondwana (a mai Dél-Amerika, Közép-Amerika, Afrika, Antarktisz, Ausztrália, Elő-India) létezett. A lassú klímaváltozás fokozatosan és különböző mértékben éreztette hatását a lassan szétváló őskontinenseken. Így aztán amíg Afrikában – az őskaktusz *Ripsalison* kívül – teljes mértékben hiányoznak a kaktuszok és helyettük a pozsgás növények (*Euphorbiaceae*) jelentek meg, addig az amerikai kontinensen néhány millió évvel később, a magashegységek létrejötté és a hőmérséklet fokozatos emelkedése következtében, a hegylancok közötti száraz, csapadékmentes területeken létrejött sivatagos és félsivatagos területek a kaktuszok kialakulását eredményezték.

A pozsgásodás, illetve a kaktuszok kialakulása egy igen hosszú folyamat eredménye, amelynek során a növények fokozatosan igyekeztek hozzászokni, alkalmazkodni a megváltozott életkörülményekhez. E folyamat során a növények számos morfológiai és szerkezeti változáson mentek keresztül, amelynek egyik igen jelentős eredményének a szárszukkulencia kialakulását, azaz a növény szárának víztárolásra való átalakulását tekinthetjük. A hőmérséklet emelkedése, az amúgy is kevés csapadék miatt a levelek párologtatása hátrányt jelentettek a növény számára, így aztán az evolúció során a levelek tövissekké módosultak, a fotoszintézis „telephelyei” pedig áttevődtek a levelekből a száraz felületére. Ezt a folyamatot igen jól példázzák a *Pereskia* (lomboskaktusz) nemzetség – melyet sokan

A Mendoza-kódex első lapja
(forrás: Wikipédia)

az egyik őskaktusznak tartanak – fajai, melyeken a levelek mellett töviseket is találunk, és inkább hasonlítanak cserjékre, mint kaktuszokra. E módosulások következtében, a kaktuszok párologtató felülete nagymértékben lecsökkent, a „lélegző” pórusok száma csak tizede a más növényekéhez képest, ami lehetővé teszi e különleges növények számára a hosszú csapadékmentes időszakok túlélését.

**A kaktuszok
a legextrémebb
körülkényekhez
is alkalmazkodva
megtalálják a módját
fennmaradásukhoz.**

Északtól délig, három földrészen át

A kaktuszok az amerikai kontinensen bárhol előfordulhatnak nagyjából az északi szélesség 50 fok és a Magelán-szoros között, de az igazi hazájuk csak az Amerikai Egyesült Államok délnyugati államaiban – Kalifornia, Texas, Új-Mexikó és Arizona – található. Az észak-amerikai kontinensen a kaktuszok Mekkájának Mexikó tekinthető, ahol a kaktuszok családjának mintegy 40 százaléka él. Így aztán teljesen természetes, hogy a kaktuszok szorosan kapcsolódtak Mexikó őslakóinak számító aztékok mindennapi életéhez, szerves részükké váltak vallási szertartásainak, kultúrájuknak. Az azték főváros, Tenochtitlán is tulajdonképpen egy kaktusznak köszönheti megalapításának helyét. A legenda szerint, mely az aztékok 1542-ből származó *Mendóza-kódex*ének alapjául is szolgált, Huítzilopochtli, az azték napisten megjelent az egyik főpap álmában, és arra szólította fel, hogy ott építtesse fel a fővárost, ahol legelőször meglátnak egy kaktuszon ülő sast. Betartva az álombéli utasítást, 1325-ben fel is építették fővárosukat, amit aztán a spanyol hódítók, két évszázad múltán teljesen leromboltak, s helyébe felépítették a mai fővárost, Mexikóvárost. A hagyomány azonban ma is él, és az ország zászlajában ott van a kaktuszon ülő, csőrében egy kígyót tartó sas.

A trópusi égövre eső Közép-Amerika szigetvilágában és a kontinensekre kinyúló részeken is találkozunk kaktuszokkal, annak ellenére, hogy e területek klímája nem mindenhol

kimondottan kedvező a kaktuszok számára. Dél-Amerika fennsíkain és füves pusztáin aztán a természeti és meteorológiai körülmények viszont már igen kedvezőek a szukulenciára „szakosodott” kaktuszok számára. Brazíliától kezdve egészen a legtávolabbi Galapagos-szigetekig mindenütt találkozhatunk kaktuszokkal. Ezen a kontinensen Argentína számít a kaktuszok igazi hazájának, de igen sok kaktuszfaj gazdagítja Chile, Peru és Bolívia flóráját is.

Megmaradni, minden körülkények között

Széleskörű elterjedésükből adódóan a kaktuszok, a legextrémebb körülményekhez is alkalmazkodva megtalálják a módját fennmaradásukhoz. Méltán nevezhetjük őket a növényvilág túlélőbajnokainak, hiszen a legszélsőségesebb időjárási körülmények között, a tengerparttól a 4000 méter magas hegységekig, a száraz sivatagoktól az esőerdőig mindenütt képesek megélni. A kaktuszok és általában a pozsgás növények igazából a legkedvezőtlenebb természeti adottságok között érzik a legjobban magukat, ott, ahol más növények nem lennének képesek megmaradni. A kaktuszok számára viszont a legtermészetesebb élőhelyek a magashegységek sivatagos fennsíkjai, vagy a sziklás hegyoldalak, ahol a vékony termőtalaj nedvességmegtartó képessége szinte nulla. Ráadásul ezeken a helyeken az éves átlag csapadékmennyisége is igen kevés, az erős

napsugárzás hatására a párologtatás viszont igen nagymértékű, s az éjszakai erős lehűlések csak még inkább próbára teszik a kaktuszok tűrőképességét. Ez ellen, az itt élő általában kisméretű kaktuszok vastag, viaszos bőrszövettel védekeznek, mások gyapjas szőrzeteiknek köszönhetően élnek túl a gyakori -20 fokos éjszakai fagyokat. Vannak olyan, a *Mammillaria* (szemölcsös kaktuszok) nemzetségbe tartozó fajok is, melyek a magas hegyoldalakon párnánövényzetet alakítva, szinte egymást oltalmazva vészelik túl a gyakori erős szeles, havas, zimankós időjárást, a szükséges nedvességhez pedig a sziklarepedésekben összegyűlt hó olvadásából jutnak. A nagyobb testű, általában oszlop alakú kaktuszok az alacsonyabban fekvő, hegyekkel körülzárt sivatagos, köves, de már vastagabb termőréteggel is rendelkező csapadékosabb fennsíkokon élnek. Jellegzetes növényei ezeknek az egyébként zord időjárású magasfennsíkoknak a tőből elágazó hatalmas oszlopkaktuszok, vagy a nagyméretű hordókaktuszok, melyek hosszanti erős barázdái elegendő merevséget és ellenállást biztosítanak a gyakori erős, sőt viharos szelek ellen. Nemcsak méretei, hanem furcsa tulajdonságai révén is érdekes színfoltjai ezeknek a félsivatagos vidékeknek a *Carnegiea gigantea* nevezett óriáskaktuszok, melyeknek oszlopos törzsei 150 éves korukban elérik a 12 méteres magasságot is. Függőleges, harmonikaszerűen táguló bordázatának köszönhetően az esős időszakokban több tonna víz tárolására is képesek. 40 éves

Carnegiea gigantea (forrás: Wikipédia)

Cereus peruvianus. Kossuth Lajos turini kertjéből származó kaktusz a kolozsvári tudományegyetem fűvészkertjében (dr. Györfly István felvétele, 1918)

korukra válnak termőképesé, egy egyed a vegetációs időszakban mintegy 10 millió magot képez, de minden 50 millió magból csak egyetlen egy csírázik ki, ezért őshazáik természetes élőhelyein, az Egyesült Államokban és Mexikóban szigorúan védett növényeknek számítanak.

A sivatagi szélsőséges éghajlati viszonyok között is – ahol a hosszantartó szárazság mellett a nagy hőmérsékleti ingadozások és a gyakori homokviharak szinte lehetetlenné teszik a növények megmaradását – élnek kaktuszok, bár az itt élő fajok száma nem túlságosan nagy. A sivatagos vidékeken egyaránt találkozhatunk alacsony növésű fajokkal és nagyméretű, víztárolásra képes oszlopkaktuszokkal is. A kisméretű kaktuszok csak a rövid ideig tartó esők idejére „programozzák be” vegetációs időszakukat, amikor egész rövid idő alatt növekednek, kivirágoznak és termést is hoznak, egyébként a két eső közötti, sokszor éves időszakot teljes nyugalmi állapotban vészelik át. Más kaktuszok, mint például a tengerpartok mentén élők, az esőmentes időszakokban a páradús levegőből felvett nedvességet hasznosítják, amiben igen fontos szerepet játszanak a tövisek.

Hihetetlennek tűnik, de kaktuszokkal, melyeket egyébként szárazságtűrő növényekként tartunk számon, olyan vidékeken is találkozunk, amelyekre nem kimondottan a csapadék hiánya

jellemző. Közép- és Dél-Amerika kiterjedt esőerdőiben is élnek szép számmal kaktuszok, melyek az állandó magas hőmérséklethez, a magas páratartalomhoz, illetve a dús növényzet miatti fényhiányhoz alkalmazkodva élnek. Ezek az ún. epifiton kaktuszok, mint a nálunk is jól ismert, szobanövényként termesztett karácsonyikaktuszok (*Schlumbergera*), levélkaktuszok (*Epiphyllum*) vagy az ostorkaktuszok (*Aporocactus*), amelyek a fák elágazásaiban összegyűlt korhadékban megtelepedve élnek.

A világhódító kaktuszok

Az európai ember számára a kaktuszok az Újvilág felfedezését követően váltak ismertté. Valószínű Kolumbusz Kristóf hozott magával legelőszőr kaktuszt, amelyet Erzsébet spanyol királynőnek ajándékozott. Kolumbusz első amerikai útját számos hajóexpedíció is követett, amelyeknek elsődleges céljuk természetesen a hódítás, valamint az arany és ezüst kincsek megszerzése volt, de a hódítókat elkísérő természettudósokat az európaiak számára egzotikusnak számító növények és állatok felkutatásának vágya hajtotta. Idővel, ahogy csökkent a zsákmányolható arany- és ezüstkincsek mennyisége, úgy nőtt a növényritkaságoknak számító kaktuszok és más pozsgások iránti kereslet. Kolumbuszhoz hasonlóan, a kor többi híres hajósa – Amerigo Vespucci, Vasco de Gama, Bartolomeu, Cook és mások – expedícióik során számos kaktuszt és más pozsgás növényt hoztak Európába az Újvilágból, illetve Afrikából. A kaktuszok iránti érdeklődés különösen azután nőtt meg igazán, miután a spanyol misszionáriusok eltanulták a mexikói aztékoktól a bíbortető tenyésztésének módját. Ezek a rovarok ugyanis, amelyeknek nőstényei a bíbor, hímjei pedig a skarlát vörös festék előállításához szükséges nedveket termelik, a medvetalp kaktusz nemzetséghez tartozó *Opuntia coccinilliferat* fogyasztják. A spanyol telepések már a 16. században hatalmas ültetvényeket létesítettek ezeknek a kaktuszoknak a termesztésére, az előállított, igen keresett festéket aztán Európában értékesítették. Később, a 18. század vége felé Arthur Philip kapitány Ausztráliába telepített *Opuntia*kat, és alapított bíborfestékgyárat.

Gyakorlati felhasználásuk mellett a kaktuszok iránti érdeklődés a természettudósok és a botanikus kertek, de a gazdag magángyűjtemények tulajdonosai részéről is egyre fokozódott

olyannyira, hogy külön expedíciókat indítottak útnak újabb és újabb kaktuszfajok felkutatására és begyűjtésére. A híres kaktuszkutatók köréből említésre méltók Thomas Nuttall és Thomas Bridges angol botanikusok, akik szinte egész Dél- és Észak-Amerikát bejárták kaktuszok után kutatva, utóbbi mintegy 300 új kaktuszfajjal gyarapította az Angol Királyi Botanikus Kertet. Francis Masson, a Cook kapitány által vezetett, és az Angol Királyi Botanikus Kert által támogatott expedíció (1772–1775) során mintegy 100 pozsgás növényt gyűjtött és határozott meg. A 20. század elején dr. Joseph Nelson Rose természettudós dél- és közép-amerikai gyűjtőútjai során felfedezett számos új kaktuszfajjal tette nevévé ismertté.

A kaktusz-magángyűjtemények létrehozása a 17. század elején a vagyonos emberek kiváltsága volt, hiszen egy-egy ritkább faj beszerzése elég sokba került, arról nem is beszélve, hogy a télikertek és a nagyobb virágházak felépítése és üzemeltetése kisebb vagyonokba került. Az 1830-as években az egyik legnagyobb kaktuszgyűjtemény a német fejedelmi család tagjának, Salm-Reifferscheidt-Dyck József herceg (1773–1861) birtokában volt, aki nemcsak szenvedélyes növénygyűjtő volt, hanem jó kezű festő is, aki kedvenc kaktuszairól gyönyörű képeket készített. A bőkezű mecénás, Kocsubej szentpétervári herceg számos gyűjtő utat támogatott. Róla jegyezték fel, hogy egy kaktuszritkasáért képes volt akár 1000 frankot is áldozni, ami meghaladta a növény súlyának megfelelő arany árát.

Az európai ember számára a kaktuszok az Újvilág felfedezését követően váltak ismertté. Valószínű Kolumbusz Kristóf hozott magával legelőszőr kaktuszt, amelyet Erzsébet spanyol királynőnek ajándékozott.

Ma már a megváltozott gazdasági és társadalmi körülmények következtében a világon mindenütt és mindenki számára megnyílt a lehetőség kisebb-nagyobb kaktuszgyűjtemény kialakítására. Talán nincs is a világon olyan botanikus kert, ahol nem létezne kaktuszgyűjtemény, de sok helyen

alakítottak ki kimondottan a kaktuszok, illetve a pozsgások termesztésére és forgalmazására szakosodott kertészeteket. A világ talán legnagyobb magánkézben levő, mintegy 50 000 példányt számláló pozsgás- és kaktuszgyűjtemény az angliai Sussexbeli Holly Gate, Terry Hewitt kaktusz- és pozsgásszakértő birtokában van.

Kossuth Lajos kaktusza Turintól Kolozsvárig

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc vezetője turini (torinói – szerk. megj.) száműzetése idején sok időt töltött különböző növények, köztük a kaktuszok szaporításával, ápolásával, szakszerű gondozásával. Igen büszke volt egy-egy növényritkaságára, de szívesen ajándékozott is szaporító anyagot ezekből az őt meglátogató barátainak és ismerőseinek. Ily módon jutott az 1880-as években Helyfy (Helfer) Ignác (1830–1897), a szamosújvári születésű író, egykori országgyűlési képviselő tulajdonába Kossuth perui oszlopkaktuszának egy fiatal sarja is, aki tovább ajándékozta barátjának a szeszgyáros gyalui Rosenberger Bernátnak. A nevezetes kaktusz, mely idővel kinőtte a gyalui tulajdonosok virágházának méreteit, 1917-ben Rosenberg Bernát fiának, Ignácnak köszönhetően a kolozsvári Fűvészkert tulajdonába került. (Arról, hogy a mai Botanikus Kertben található perui oszlopkaktuszok, a *Cereus Peruvianus* Mill. kaktuszok az eredeti Kossuth-kaktusz „leszármazottai” lennének, nincsenek megbízható információink.) Az első világháború és a trianoni szerződés után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem kényszerű Szegedre költözésekor, egy tő a kolozsvári Kossuth-kaktuszról az egyetem Tisza-parti Növénytani Intézetéhez került. A kaktusz hányatott sorsa ezzel még nem ért véget. A második világháború végén a szegedi bombatámadások során az intézet csaknem teljesen elpusztult, de a Kossuth-kaktusz két sarját sikerült megmenteni, és a Tisza túlsó partján lévő Fűvészkertbe áttelepíteni.

Mitől kaktusz a kaktusz? Tövis vagy tüske?

A latin *Cactus* megnevezés (magyarul kaktusz) a görög *kaktos*, azaz bogáncs szóból származik. A természettudósok már a kezdetektől nagy érdeklődést tanúsítottak e különleges növények iránt.

Az idős Kossuth Lajos és Helfy Ignác (forrás: Wikipédia)

Az első kaktusz leírások már a 16. században megjelentek, John Gerard 1579-ben, a növények történetével foglalkozó munkájában négy kaktuszfaj leírása is szerepel. Richard Bradley *A pozsgás növények története* című 1718-ban megjelent munkája számos kaktuszfaj ismertetését tartalmazza, Philip Miller pedig *Kertészeti Szótárában* (1731) négy nemzetségbe sorolja az addig ismert kaktuszokat. A magyar botanikusok között elsőként Szentiványi Márton az 1689-ben kiadott *Curiosora et selectiora variorum etc.* című munkájában foglalkozott kaktuszokkal is.

A második világháború végén a szegedi bombatámadások során az intézet csaknem teljesen elpusztult, de a Kossuth-kaktusz két sarját sikerült megmenteni.

A kaktuszok ma is érvényes tudományos elnevezésének és rendszerezésének alapelveit Carolus Linne (Linné Károly, 1707–1778) fektette le. E rendszer alapegységei a fajok, melyeket nemzetségekbe (egy nemzetségben több alnemzetség is lehet) sorolnak. A nemzetségek családokhoz (esetenként alcsaládokhoz), ezek pedig rendekbe tartoznak. A kaktuszfélék (*Cactaceae*) családja a

pozsgás növények rendjéhez tartozik, tehát minden kaktusz egyben pozsgás növény is, viszont nem minden pozsgás növény kaktusz. A kaktuszok elnevezése is a kettős nevezéktan alapelvét követi: egy faj egyértelmű azonosításához a nemzetség és a faj nevét is meg kell adni, az előbbit nagy az utóbbit kis kezdőbetűvel írva (pl. *Aporocactus flagelliformis*). A kaktuszok modern rendszerezésének atyja a német botanikus Curt Backeberg (1894–1966) tekinthető. Az évek során a kaktuszok elnevezése és rendszerbe sorolása számos változáson ment keresztül, aminek következtében a fajok számát pontosan meghatározni nem lehet. A legtöbbet által elfogadott kaktuszlistát, David Hunt, az angol Királyi Botanikus Kert munkatársa állította össze 1992-ben, aki a kaktuszfajok számát az addigi 6000-ról 3500-ra csökkentette. Néhány, a hobbikertészek és kaktuszgyűjtők körében legkedveltebbeknek számító kaktusznemzetségek közül: korbács-, vagy kígyókaktusz (*Aporocactus*), csillagkaktusz (*Astrophytum*), oszlopkaktusz (*Cereus*), sünkaktusz (*Echinocactus*), sün-oszlopkaktusz (*Echincereus*), tengerisünkaktusz (*Echinopsis*), levélkaktusz (*Epiphyllum*), hordókaktusz (*Ferocactus*), szemölcskaktusz (*Mammillaria*), medvetalp kaktusz (*Opuntia*), csodakaktusz (*Parodia*), törpekaktusz (*Rebutia*), karácsonyi kaktusz (*Schlumbergera*).

A kaktuszok – a lombkaktuszok (*Pepereskia*) kivételével, melyeknek levelei is vannak – testfelépítés szempontjából a következő részekre tagolhatók: gyökérzet, szár, tövisezettség és virágzat. A kaktusz gyökérzetének formája, és felépítése, fajtól és élőhelytől függően, változik, az elágazó gyökérettől a mélyen a talajba fúródó karógyökérig több típusa is ismeretes. A kaktuszok szárai nemcsak a vízben oldott tápanyagok elraktározásában játszanak igen fontos szerepet, hanem a levelek funkcióját átveve a fotoszintézis lebonyolításában is. Méret és forma tekintetében igen változatos képet mutatnak, a centiméteres nagyságrendtől kezdve a több méter magas óriáskaktuszokig, ismeretesekek gömb, hordó, oszlop vagy lapos levélszerű kaktuszok. A kaktusz szárának felülete lehet sima, többé-kevésbé bordázott vagy szemölcsös. A bordák, illetve a szemölcsök egyrészt megnövelik a kaktusz fotoszintézisre alkalmas felületét, másrészt kisimulással lehetővé teszik a kaktusz térfogatának megnövekedését, ami a vízraktározás szempontjából rendkívül fontos. A kaktuszok legjellegzetesebb részei természetesen a tövisek, melyek

tulajdonképpen levélmódosulatok, el-
lentétben a rózsák tüskéivel, melyek
bórszöveti eredetű növényi képződmé-
nyek. A kétféle, közép-, illetve perem-
tövisek a növény felületén, az úgyne-
vezett tövispárnákon, vagy más néven,
levélalapon (areola) fejlődnek ki. A tö-
viseknek igen fontos szerepük van: vé-
dik a kaktusz testét az erős napsugár-
zástól, illetve az erős éjszakai kihűléstől,
de oltalmat nyújtanak a növényevő ál-
latok és egyéb kártevőkkel szemben is.
A levegő páratartalmának a „megcsa-
polásával” és a gyökérzet felé való irá-
nyításával hozzájárulnak a szükséges
nedvesség biztosításához. Bizonyos erő-
sen sarjadó kaktuszok esetében, azáltal,
hogy belekapaszkodva a növény mellett
elhaladó állatok bundájába, majd ezek
a kaktusz testéről könnyen leváló haj-
tások valahol lehullva, a növény elter-
jedést is elősegítik. Méreteik, formájuk
tekintetében igen változatos képet mu-
tatnak: vannak ívelték és erősen görbül-
tek, lándzsa alakúak és horgasak, rövid
serte formájúak vagy hosszú hajszálsze-
rűek, esetenként kefe alakúak. A színük
is változó a fehértől a feketéig, sok eset-
ben pont a tövisek változatossága teszi
igazán vonzóvá a kaktuszokat a gyűjtők
szemében. A kaktuszok színpompás vi-
rágai (a színskálából egyedül a kék szín
hiányzik) sok gyűjtő számára a növény
legvonzóbb részei, a tövispárnákon fej-
lődnek ki, a tövisek szomszédságában.
Igen helytálló a japán mondás, mi-
szerint „egyetlen kaktusz sincs úgy
tele tövissel, hogy ne férne el rajta vi-
rág.” Egyesével, vagy többedmagukkal
törnek utat a tövisek között, színükkel,
formájukkal vagy illatukkal magukhoz
vonzva a megporzást végző rovarokat.
A kaktuszok virágai, függetlenül mére-
teiktől, szerkezetileg és funkciójuk te-
kintetében nem különböznek az egyéb
növények virágaitól. A legtöbb kaktusz
nappal nyílik, de vannak éjszaka virá-
gó fajok is. Ez utóbbiak finom illatukkal
próbálják a beporzás elvégzésére ösztö-
kéltni az éjszakai rovarokat, pillangókat
vagy denevéreket. A megtermékenyítést
követően a magházban kifejlődő változó
számú apró magvak biztosítják a sza-
porodást, illetve a faj fennmaradását.

A hasznos kaktuszok

A kaktuszok, bár elsősorban a gyű-
jtők körében örvendenek a legnagyobb
népszerűségnek, az utóbbi évtizedek-
ben gyakorlati hasznuk iránt is igen-
csak megnőtt az érdeklődés. Elsősor-
ban az élelmiszeriparban van nagy
jelentőségük, amely egyre változatosabb

formákban – étel, saláta, édesség, gyü-
mölcs, lekvár, húsító és szeszes ital,
stb. – állítja elő és kínálja fogyasztásra
a kaktuszokat és az egyéb pozsgás növé-
nyeket. A legkeresettebb természetesen
a fügekaktusz (*Opuntia ficus*) gyümölcs-
ként fogyasztott termése, mely három
színváltozatban (sárga, fehér és piros)
kerülnek forgalomba. Az őshazán, Me-
xikón kívül mintegy 26 országban ter-
mesztik és exportálják a világ minden
pontjára. Az italok közül legismertebb
a Mexikó „szilvapálinkájának” számító
különlegesség, a tequila, melyet az agá-
vé leveléből készítenek erjesztés és desz-
tilláció útján.

**Bizonyos fajta
kaktuszokat megszártva,
gerendák formájában
építőanyagként, másokat
a kerítések építésénél,
vagy tüzelőanyagként
hasznosítanak.**

A kaktuszokból, de különösen a poz-
sgás növényekből számtalan kozmetiku-
mot, és különböző gyógyhatású készít-
ményt állítanak elő. Igen széles körben
elterjedtek a szépítő vagy gyógyító ha-
tásairól híres *Aloe vera* készítmények,
az éjkirálynőkaktusz virágainak kivon-
atából pedig igen hatásos keringéssze-
regelő szert állítanak elő. Más fajtákból
gyulladáscsökkentő szereket, fogam-
zásgátló tablettákat és igen sok más
különböző hatású készítményt állítan-
ak elő. Az aztékok által kultikus szer-
tartások idején használt egyik kaktusz
(*Lophophora williamsii*) kivonata a reu-
matikus és asztmás betegségek gyógyí-
tására használatos, de erős hallucino-
gén hatása miatt a növény termesztését
és forgalmazását betiltották.

Bizonyos fajta kaktuszokat, különö-
sen a nagyobb termetűeket megszártít-
va, gerendák formájában építőanyag-
ként, másokat a kerítések építésénél,
vagy tüzelőanyagként hasznosítanak.
Sok helyen a kaktuszokból készült kéz-
műves és népművészeti tárgyak igen
nagy keresletnek örvendenek a turis-
ták körében.

Az utóbbi időkben, az egyre nagyobb
méreteket öltő vízhiány miatt, a több
tonna víz raktározására képes hatalmas
oszlopkaktuszokat elsősorban az állatok
számára szükséges ivóvíz előállítására
használgják, a fügekaktuszok és más
kaktuszfajták feldolgozása folyamán

keletkező nagy mennyiségű hulladékot
– csak a Mexikóváros melletti 2800 hek-
táros fügekaktusz ültetvényen megter-
mesztett évi 200 000 tonnányi termé-
séből napi 10 tonna hulladék keletkezik
– pedig biogáz, illetve villamos energia
előállítására használható zöldenergia
forrásként értékesítik.

Veszélyben a kaktuszok?

A kaktuszok iránti érdeklődés, a „kak-
tuszláz” a 19. század közepén tetőzött
ugyan, de sohasem szűnt meg, sőt a II.
világháborút követően a kaktuszgyűj-
tés valóságos reneszánszának lehetünk
tanúi. A gátlástalan begyűjtés, a „kak-
tuszturizmus”, a természetes élőhelyek
lecsökkenése mellett a globális felme-
legedés okozta klímaváltozás hatásá-
ra, bármennyire hihetetlennek is tűnik
e rendkívüli alkalmazkodó képességű
növény esetében, bizony számos kak-
tuszfaj egyedszáma annyira lecsökkent,
hogy már-már a kipusztulás veszé-
lye fenyegette. Szerencsére az 1974-ben
megkötött Washingtoni Fajvédelmi
Egyezmény alapján a kaktuszok egész
családja, és különösen az erősen veszé-
lyeztetett fajok szigorú védelem alá ke-
rültek. Az egyezmény tiltja a kaktuszok
károsítását, gyűjtését a természetes
élőhelyeiken, ugyanakkor szabályoz-
za a kaktuszok és a szaporítóanyagok
forgalmazását.

Remélhetőleg a meghozott intézke-
dések, párhuzamosan a globális felme-
legedés elleni erőfeszítésekkel meghoz-
zák a várt eredményt, és a kaktuszok
még nagyon sokáig bolygónk különleges
színfoltjai maradnak mindannyiunk és
különösen a kaktuszbarátok egyre gya-
rapodó táborának számára.

Felhasznált irodalom:

- Terry Hewitt: *Kaktuszok és pozsgások*, Pa-
nemax Kft és Grafo Kft, Bp., 1974
Elisabeth Manke: *Kaktuszok*, Magyar
Könyvklub, Bp., 2001
Szabó Krisztina: *A magyar kaktuszélet tör-
ténete*, (<http://www.C3.hu>)
Dr. Györfly István: *Szegedi kaktusz*, Ter-
meszettudományi Füzetek, 1918évf. 17-18
sz.
Újvári Dorottya: *A világjáró kaktusz: Kos-
suth Lajos kertjének zöld emléke*, Szabad-
ság, 2018. július 19.
Kiss Csaba: *A kaktuszok világa*,
Kaktuszkőr, 2013
*A kaktusz lehet a 21. század egyik legfon-
tosabb haszonnövénye*, www.erdekesvilag.hu
*Mexikó zöldenergia fordulatának fontos
szereplője lehet a kaktusz*, www.origo.hu

